

מהפכו של אחשורוש במשתה השני עם אסתר

פן מיוחד של מעורבות שמימית בספרות הרבנית

מן המפורסמות הוא, כי למרות ששם ה' לא נזכר מפורשות במגילת אסתר, וגם כל סיפורה נראה כמתנהל באופן טבעי, אין זאת אלא ברובד הנגלה של המגילה. אבל, ברובד הנסתר, "ה' פעל כל זאת" - הוא שהשפיע על הנפשות הפועלות, הוא שיצר את התנאים והנסיבות, והוא ששזר את האירועים השונים ורקמם, עד אשר הביא למפלת המן ולישועת ישראל.

תפיסה זו¹ ניכרת ובולטת בדברי חז"ל, בספרות התלמודית והמדרשית, הן בהתייחסותם הכללית² הן בהתייחסותם הפרטנית³ לסיפור המגילה. בעקבותם, ואך

* פירושים למגילת אסתר נמצאים בכמה סוגים של הספרות הרבנית. רובם נמצאים בחיבורים ובספרים שנערכו במיוחד על המגילה. אבל חומר רב נמצא גם בספרי פירושים לתורה, בחיבורים על המועדים, בספרי פירושים לש"ס, בספרי דרשות, בספרי מחשבה ומוסר, וכן בספרות החסידית הענפה. אף שמאמרנו זה ניזון מכלל הסוגים הספרותיים הללו, הוא מתבסס בעיקר על הסוג הראשון, ובעיקר אליו מתייחס במאמרנו המונח 'ספרות רבנית'. הפניה סתמית למקרא במאמר זה מכוונת למגילת אסתר.

1. אף שמאמרנו מתמקד בספרות חז"ל ובספרות הרבנית, יש לציין, כי תפיסה זו, כהבנה הראויה של סיפור המגילה, מקובלת גם על חלק לא מבוטל מן המלומדים והחוקרים, והם אף עמדו על אופנים ודגשים שונים בביטוייה. ראה למשל: י' קויפמן, **תולדות האמונה הישראלית**, תל אביב תשכ"ד, עמ' 445-447 (קויפמן אף טבע את המונח "סיבתיות כפולה" ביחס למגילה זו, שמשמעו כי הסיפור המקראי מתנהל באופן טבעי ולפי שיקולים אנושיים מחד, ומאידך, הכול מבצעים את מה שעלה במחשבה האלוהית ופועלים להשלמת תכניתו); A.D. Cohen, 'Hu Ha-goral': The Religious Significance of Esther', *Judaism* 23, 1974, pp. 87-94; R. Gordis, *Megillat Esther*, New York 1974, pp. 9-14; J.A. Loader, 'Esther as a Novel with Different Levels of Meaning', *ZAW* 90, 1978, pp. 417-421; S.B. Berg, *The Book of Esther: Motifs, Themes and Structure*, Ann Arbor 1979, pp. 173-184; D.J.A. Clines, *The Esther Scroll - The Story of the Story*, Sheffield 1984, pp. 151-158; H. Fisch, 'Esther: Two Tales of One City', in: *Poetry With a Purpose*, Bloomington 1988, pp. 8-14; E. Segal, 'Human Anger and Divine Intervention in Esther', *Prooftexts* 9, 1989, pp. 247-256 אסתר', **מחקרי חג**, 6, תשנ"ה, עמ' 38-44.

2. ראה לדוגמה: מגילה י ע"ב - יא ע"א, שלל הפתיחות האמוראיות למגילת אסתר.

3. ראה לדוגמה: מגילה יב ע"ב (על סירוב ושתי לבוא); שם יג ע"ב (על קציפת בגתן ותרש);

טבעי ומתבקש הדבר, דבקו בתפיסה הזו ואחזו בה בספרות הרבנית⁴ לאורך הדורות,⁵ ואף עשאוה ראש ועיקר ביחס הראוי למגילה.⁶ יתר על כן, בספרות הרבנית הורחבה ושוכללה תפיסה זו,⁷ באופן שכמעט לא הותירו עניין ופרט במגילה זו⁸ שאינו מתפרש כביטוי להשגחת ה' ולמעורבותו!

אכן, למעורבות שמימית בחיי האדם ייתכנו כמה פנים. יש מעורבות גלויה ונסית, ויש נסתרת וסמויה; ואף מעורבות נסתרת, כמו זו שמאפיינת את סיפור מגילת אסתר,⁹ יש לה מהלכים שונים של פעולה והשפעה.

עיקר מגמתו של מאמר זה היא לחשוף פן מיוחד של מעורבות שמימית נסתרת, המשוקע בפרשנות הרבנית למגילת אסתר, להדגימו ולהבהירו. וזאת, באמצעות

מדרש אבא גוריון, ריש פרשה ו (על נדידת שנת המלך); מגילה טז ע"א (על אשר ראה אחשוורוש בגינת הביתן); שם טז ע"א; אסתר רבה פרשה י ט (על נפילת המן על המיטה); שם (על אליהו שבא בדמות חרבונה).

4. ראה למשל: רלב"ג (המאה ה"ד), בסוף פירושו לאסתר, תועלות ט"ז, כב, כו, לח, מג, נ, ועוד.

5. עד ימינו אלו זוכה גישה זו להבהרות ולהרחבות בספרות הרבנית. ראה למשל: רמ"א פובידלו, **קונטרס הנסים והנפלאות במגילת אסתר**, בני ברק תשנ"ה. ובמיוחד: ר"א ריבלין, **הסתרים באסתר**, ירושלים תשס"ב, שער ראשון, עמ' 140-15, אשר עמד בהרחבה, ביסודיות ובפרטנות, על יד ה' המעורבת בסיפור המגילה.

6. כך למשל, כתב ר' יוסף חיון (המאה ה"ו): "מכלל תועלותיה לדעת השגחת השם יתברך באומתנו, ואיך השגיח בם זאת ההשגחה הנפלאה" (ר' יוסף חיון, 'הקדמת פירושו לאסתר', נדפס מחדש בתוך: **מקראות גדולות "אורים גדולים"** ב, אסתר [עם אוצר פירושים קדמונים נדירים], ירושלים תשס"ה, עמ' א'קטז).

7. על יישום תפיסה זו, ביחס לכל פסוקי המגילה ותכניה, העמידנו יפה ר"א אשכנזי: "שכדי שלא יעלה על הדעת ח"ו, שההצלה היתה על דרך מקרה והזדמן, הוצרכו לכתוב כל המעשה... לפרסם היותו נס מופלג מאתו ית'... א"כ יחויב שאין במגלה זאת אפילו מלה אחת שאינה סובבת על מרכז ההודעה והפרסום הזה" (ר"א אשכנזי, **יוסף לקח**, ירושלים תשנ"ב, אסתר א', א, עמ' ח-ט), וע"ש שהאריך ביסוד זה, וכל פירושו למגילה סובב על ציר זה. וכעין זה כתב הגר"א: "ולפיכך אמרו שצריך לקרותה כולה... שבכל פסוק ופסוק הוא מספר גודל הנס, אך הנס הוא בהסתר פנים, כלומר שסיבב לעשות בדרך הטבע, ולא כמו שהיה במצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה". ראה: **מגילת אסתר עם פירוש הגר"א השלם**, ירושלים תשנ"ב, פירוש הגר"א על דרך הפשט, אסתר א', ב, עמ' טו-טז.

8. ועל יסוד תפיסה זו אף חרגו ממסגרת סיפור המגילה. כך למשל, היה שהתייחס לדברי הבבלי (תענית כט ע"א): "משנכנס אדר מרבין בשמחה", וכתב: "ע"כ מרבים בו בשמחה, שניכר בו יותר השגחת הבורא הפרטי עלינו". ראה: ר"מ סופר, **דרשות חתם סופר** א, ירושלים תשל"ד, דרוש לז' אדר, דף קסב ע"ד.

9. כך למשל, כתב ר' אברהם ב"ר יצחק מנרבונא (המאה ה"ב): "והנס לא היה בגלוי כנסי מצרים יוצאים ממנהגו של עולם, אלא בדרך הטבע סבבו הקב"ה, ולא הראה בפרסום ידו הגדולה, לכך העלימו שמו" (ר' אברהם ב"ר יצחק מנרבונא, **האשכול** ב, מהד' רצ"ב איוערבך, האלברשטאדט תרכ"ח, עמ' 62). וראה גם דברי הגר"א (לעיל, הערה 7).

מהפכו של אחשורוש במשתה השני עם אסתר

ניתוח של אירוע אחד - המהפך שחל אצל המלך אחשורוש במשתה השני עם אסתר והמן, המתואר בפרק השביעי של המגילה. דומה, שאין כאירוע הזה בכל המגילה, אשר משך אליו את מלוא תשומת לבו של הספרות הרבנית, ואשר הניב בה שפע כה רב של פירושים ורעיונות,¹⁰ ומשום כך הוא שממחיש באופן העז ביותר את אופייה של המעורבות הנידונית.

המאמר יחתום בהתייחסות להיקף ביטוי של גוון מיוחד זה של מעורבות שמימית, ובבירור פשרו והשלכותיו, בספרות הרבנית למגילת אסתר.

א. התנהגותו התמוהה של אחשורוש במשתה השני עם אסתר והמן

על המשתה השני שערכה אסתר בשושן הבירה, למלך אחשורוש ולמשנהו המן, ועל אשר אירע במהלכו, מסופר בזו הלשון:

(א) וַיָּבֵא הַמֶּלֶךְ וְהַמֵּן לַשָּׂתוּת עִם אֶסְתֵּר הַמַּלְכָּה. (ב) וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְאַסְתֵּר גַּם בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי בְּמִשְׁתֵּה הַיַּיִן מָה שָּׂאלְתְּ אֶסְתֵּר הַמַּלְכָּה וְתִגְּנֹת לִי וְיָמָּה בְּקִשְׁתְּךָ עַד חֲצֵי הַמַּלְכוּת וְתַעֲשִׂי. (ג) וַתַּעַן אֶסְתֵּר הַמַּלְכָּה וַתֹּאמֶר אִם מִצְּאֵתִי חֹן בְּעֵינֶיךָ הַמֶּלֶךְ וְאִם עַל הַמֶּלֶךְ טוֹב תִּגְּנֹת לִי נַפְשִׁי בְּשִׂאלְתִּי וְעַמִּי בְּבִקְשָׁתִּי. (ד) כִּי נִמְכַּרְנוּ אֲנִי וְעַמִּי לְהַשְׂמִיד לְהָרוֹג וּלְאַבֵּד וְאֵלּוּ לְעַבְדִּים וּלְשִׁפְחוֹת נִמְכַּרְנוּ הַחֲרָשְׁתִּי כִּי אֵין הֶצֶר שׁוֹהַ בְּגִזְק הַמֶּלֶךְ. (ה) וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אַחְשֻׁרוּשׁ וַיֹּאמֶר לְאַסְתֵּר הַמַּלְכָּה מִי הוּא זֶה וְאֵי זֶה הוּא אֲשֶׁר מְלֹאוּ לְבוֹ לַעֲשׂוֹת כֵּן. (ו) וַתֹּאמֶר אֶסְתֵּר אִישׁ צַר וְאוֹיֵב הֵמֶן הִרְעָה הַזֶּה וְהֵמֶן נִבְעַת מִלִּפְנֵי הַמֶּלֶךְ וְהַמַּלְכָּה. (ז) וְהַמֶּלֶךְ קָם בְּחִמְתּוֹ מִמִּשְׁתֵּה הַיַּיִן אֶל גִּנַּת הַבַּיִת וְהֵמֶן עָמַד לְבַקֵּשׁ עַל נַפְשׁוֹ מֵאַסְתֵּר הַמַּלְכָּה כִּי רָאָה כִּי כָּלְתָה אֵלָיו הִרְעָה מֵאֵת הַמֶּלֶךְ. (ח) וְהַמֶּלֶךְ שָׁב מִגִּנַּת הַבַּיִת אֶל בֵּית מִשְׁתֵּה הַיַּיִן וְהֵמֶן נָפַל עַל הַמַּטָּה אֲשֶׁר אֶסְתֵּר עָלֶיהָ וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ הֲגַם לְכַבּוֹשׁ אֶת הַמַּלְכָּה עַמִּי בְּבֵית הַדָּבָר יֵצֵא מִפִּי הַמֶּלֶךְ וּפְנֵי הֵמֶן חָפוּ. (ט) וַיֹּאמֶר חֲרַבּוּנָה אֶחָד מִן הַסֵּרִיסִים לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ גַּם הִנֵּה הֶעָץ אֲשֶׁר עָשָׂה הֵמֶן לְמַרְדְּכִי אֲשֶׁר דָּבַר טוֹב עַל הַמֶּלֶךְ עָמַד בְּבֵית הֵמֶן גְּבַהַ חֲמָשִׁים אַמָּה וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ תִּלְהוּ עָלָיו. (י) וַיִּתְּלוּ אֶת הֵמֶן עַל הֶעָץ אֲשֶׁר הִכִּין לְמַרְדְּכִי וְחִמַּת הַמֶּלֶךְ שָׁכְכָה. (אסתר ז', א-י).

במאמר זה, ברצוננו לדון ולהתמקד בתגובות המלך אחשורוש (פס' ה-ז), בעקבות דבריה של אסתר (פס' ג-ד, ו), וזאת עוד בטרם שב מגינת הבית אל בית משתה היין (פס' ח ואילך). תגובות אלו של המלך, כך מתברר, עוררו בספרות הרבנית שלוש תמיהות עיקריות, ואנו מציעים אותן כעת באופן יסודי ומפורט:¹¹

10. כפי שנראה להלן בסעיף ג ובהערותיו המרובות והנרחבות.
11. רבים בספרות הרבנית עוררו את השאלות הללו (או את חלקן), במפורש או במובלע, והציעו להן תשובות. אכן, הואיל ומאמרנו מוקדש בעיקר לתשובות ולביאורים, וכדי שלא נרבה ונכפול בצינוני מקורות, העדפנו לתת הפניות מלאות ומפורטות רק להלן, בהערות המרובות לסעיפים ג-ד אשר עוסקים בתשובות, ואילו כאן (ביחס למעוררי השאלות) להסתפק בהפניה כללית לכל אותן הערות וכן בהפניה ממוקדת להערות 14, 20, 26 להלן.

א. **תמיחת המלך** - ראשית, קשה להבין את שאלת המלך "מי הוא זה, ואי זה הוא", שמשמעותה,¹² בעצם, תמיהה - מי הוא שזומם להרוג את המלכה ואשר מעוניין לחסל את עמה.

נכון הוא שלפי לשון הפסוק אסתר אמרה רק "אני ועמי", ולא ציינה מפורשות את זהות עמה. אבל, כלום היה עוד עם בממלכת אחשורוש שנגזר עליו לאחרונה "להשמיד להרוג ולאבד" חוץ מן העם היהודי?! רבה בהחלט הסבירות שאחשורוש הבין כי ביהודים מדובר,¹³ ואם כן תמוה,¹⁴ מה מקום היה לשאלתו "מי הוא זה", והרי היה זה הוא בעצמו ש"מלאו לבו לעשות כן",¹⁵ יחד עם המן משנהו?¹⁶

12. באשר לכפל השאלה "מי הוא זה ואי זה הוא", הוצעו פירושים רבים ומגוונים, כמו: א. הכפל בא לחיזוק השאלה, ראה: ע' חכם, **אסתר עם פירוש דעת מקרא**, שם, עמ' מה; ב. השאלה הראשונה הייתה מי הוא האיש, והשנייה איה הוא והיכן מקומו, ראה: תרגום ראשון שם; מדרש לקח טוב, שם; **פירוש מגילת אסתר להרמב"ם**, ירושלים תשי"ב, עמ' נט; **תוספות השלם**, אסתר, ירושלים תשס"ג, שם, עמ' קא-קכב; ג. השאלה הראשונה הופנתה להמן ולשאר הנוכחים, ומשלא נענה, או אז, שאל המלך את אסתר את השאלה השנייה. ראה: ר"א סבע, **אשכול הכופר**, דראהאביטש תרס"ד, עמ' פד; ר"ט צהלון, **לקח טוב**, צפת של"ז, דף סה ע"א (בשם ר"ש די וידאש); **ביאור רבי שמואל די אוזידא**, על מגילת אסתר, מהד' רח"א קאופמן, ירושלים תשנ"ג, עמ' רמה-רמו; ר"א אביוב, **שמן המור**, ירושלים תשס"ד, עמ' קצב, ד"ה אמנם; ד. השאלה הראשונה הייתה ביחס לאסתר והשנייה ביחס לעמה. ראה: **ביאור רבי שמואל די אוזידא** שם, עמ' רמו; ר"א אביוב, שם, ד"ה ואפשר; **מגילת אסתר עם פירוש הגר"א השלם** (לעיל, הערה 7), עמ' קסד. וכאמור, נאמרו פירושים נוספים.

אכן, מאחר שאסתר בדבריה הזכירה גם את עצמה וגם את עמה, ברור הדבר, כי שאלת המלך שבאה בעקבות דבריה מתייחסת לשני הדברים הללו - אפשר שהתייחסות זו כלולה בשאלה אחת של המלך, ואפשר שהיא כלולה בשתייהן (כאופן ד, שמשום כך שאל המלך שתי שאלות). כך או כך, הבנה זו (המוצעת בפנים) לשאלת המלך עולה לכל הפירושים, ואין היא תלויה במשמעות הכפל של שאלת המלך.

13. בויקרא רבה פרשה כו, מהד' מרגליות עמ' תריא, ביחס לתגובת אחשורוש ("ויאמר... ויאמר"), שבאה מיד לאחר דברי אסתר אלו, נאמר: "שהרגיש בה שהיא יהודית", וכפי הנראה, מן הטעם האמור בפנים. אכן, לפי האמור במגילה טז ע"א: "דאמרה ליה מדבית שאול קאתינא", משמע שאסתר הבהירה בדבריה שהיא יהודית. כך או כך, שאלתנו במקומה, הואיל וידע המלך שבעם היהודי מדובר, מה פשר שאלתו "מי הוא זה"??

14. ועד כמה גדולה תמיהה זו ניתן ללמוד מדברי ר' יהודה ליב ב"ר אליעזר מזלאבין, בחיבורו **קול יהודה** (על רות, איכה ואסתר), ביוזעפאף תקפ"ז, אסתר, דף עו ע"ב-ע"ג, שלאחר שהביא יישוב לקושי זה והגדירו "מליצה נאה", הוסיף וכתב: "ולא זכיתי בעצמי להבין פה הדברים בעניין אחר, ומי יתן ידעתי ואמצאהו"!

15. כן נראה מפשט המקראות, וחז"ל הבהירו מפורשות, כי כאשר בא המן לאחשורוש לפני כמה ימים, לבקש את אישורו, הוא אמר שבכוונתו להשמיד את היהודים, ואחשורוש אף היה מרוצה מכך. ראה למשל: מגילה יג ע"ב - יד רע"א; אסתר רבה, פרשה ז יג, טז; מדרש אבא גוריון, פרשה ג. וראה גם להלן, הערה 46.

שאלה זו מחריפה נוכח העובדה ש'מכירת היהודים' באישור אחשורוש נעשתה ימים ספורים לפני המשנה הזו עם אסתר! - שהרי ב"ג בניסן נכתבו 'איגרות ההשמדה', כמפורש במגילה (ג', יב), ועוד באותו יום¹⁷ עדכן מרדכי את אסתר בכל אשר נעשה, ואסתר ניאותה לבוא אל המלך ולבקש על עמה, בתנאי שיהודי שושן יצומו עבודה שלושה ימים,¹⁸ ולפי המסופר במגילה (ה', א), "ביום השלישי" באה אסתר אל המלך, והזמינתו למשנה באותו היום, ולמחרת נערך המשנה השני. והנה, בין אם "ביום השלישי" משמעו ביום השלישי לצום יהודי שושן, ובין אם כוונתו ליום שלישי 'אחר', כך או כך, לפי פשטות המקראות עולה, כי המשתאות שעשתה אסתר היו בתוככי חג הפסח,¹⁹ וזאת ימים ספורים לאחר שאישר המלך את תכנית

16. יש שכתב שאף המן תמה כן על שאלת אחשורוש. כך מובא בביאור רבי שמואל די אוזידא (לעיל, הערה 12), עמ' רמה: "והמן נבעת מלפני המלך", ישב משתומם בראותו דבר גדול כזה, כי הוא עצמו ברצונו מכרם לו, ועתה שואל ברעש וברוגז מי הוא זה אשר מלאו לבר".

17. כן נראה מפשטות המקראות ומן המדרשים, וכן דעת רבים מן המפרשים (ראה למשל: פירוש מגילת אסתר להרמב"ם [לעיל, הערה 12], עמ' לט, מב-מג; פירוש הרוקח, אסתר ה', א; הרלב"ג, אסתר ח', ג). אמנם, יש שפירש שהשיח בין מרדכי לאסתר התנהל ב"ב ניסן, לפני כתיבת האיגרות! ולפי זה יישב את השיטה (להלן, הערה 18), שהצום היה בימים י"ג, י"ד וט"ו בניסן. ראה: ר"מ אלשיך, משאת משה, ירושלים תש"ן, אסתר ד', יז, עמ' תמו. וראה גם: מהר"ל, אור חדש, ירושלים תשס"ד, אסתר ו', יא, עמ' רא.

18. ביחס לזמנו של צום שלושת הימים ישנן שתי שיטות במדרשי חז"ל ואצל הראשונים. א. יש הסבורים, שהצום התחיל עוד באותו יום שבו דיברו מרדכי ואסתר, והוא היה בימים: י"ג, י"ד, ט"ו בניסן. ראה: אסתר רבה פרשה ח ז; פרקי דר"א, פרק נ; אגדת אסתר פרשה ד, טז; מדרש לקח טוב, אסתר ד', יז; פירוש מגילת אסתר להרמב"ם (לעיל, הערה 12), עמ' מג; תוספות השלם (לעיל, הערה 12), אסתר ז', י, אות א, עמ' קכז, בשם ר"ד; ב. יש הסבורים, כי הצום התחיל למחרת, והוא היה בימים: י"ד, ט"ו, ט"ז בניסן. ראה: מדרש פנים אחרים, נוסח ב, סוף פר' ד; רש"י, מגילה טו ע"א, ד"ה יו"ט ראשון של פסח; טז ע"א, ד"ה הלכות קמיצה; שם, ד"ה לתעניתו; פירושו לאסתר ד', יז; ר"א מגרמייזא, פירוש הרוקח על המגילות, בני ברק תשמ"ה, אסתר ה', א, עמ' נב (וכן בתוספות השלם [לעיל, הערה 12], אסתר ה', א, עמ' צא-צב, אותיות ג-ד, משמו); תוספות השלם (לעיל, הערה 12) אסתר ד', טז, אות ד, עמ' פט-צ, משם ר"א כץ; פירוש רבינו יוסף נחמיאש, אסתר ה', א; הרלב"ג, אסתר ח', ג (וכדעה זו אחז וצידד ר"ש הלוי אלקבץ, מנות הלוי ב, ברקלין תשנ"ח, אסתר ד', טז, עמ' סב-סג, ע"ש). לדיונים והרחבות בשיטות הללו, וגם באחרות, ראה: רד"א מנדלבוים, 'בענין סעודת אסתר' ביו"ט שני של פסח, בתוך: ר"א ברגר (עורך), קובץ תורני זכור לאברהם, בענייני אדר-פורים, חולון תשס"ג, עמ' קמה-קסח.

19. הדעה הרווחת היא, שאסתר באה למלך ביום ט"ו בניסן, ובאותו יום היה המשנה הראשון. ולמחרת, בט"ז בניסן, היה המשנה השני, ובאותו יום (בסופו) נתלה המן. ראה: סדר עולם רבה, פרק כט; אסתר רבה פרשה ט ב; פרקי דר"א, פרק נ; אגדת אסתר פרשה ז, ב; מדרש לקח טוב, אסתר ה', א; רש"י, מגילה טז ע"א, ד"ה ולתעניתו; פירוש מגילת אסתר להרמב"ם (לעיל, הערה 12), עמ' מג; תוספות השלם (לעיל, הערה 12), אסתר ז', י, עמ' קכז, בשם ר"ד, ועוד רבים. יש לציין, כי דעה זו עולה יפה לשתי השיטות בתאריכי הצומות (לעיל, הערה 18).

המן להשמדת היהודים! ומעתה, אך מחמירה הקושיה הנזכרת: מה פשר תמיהתו של אחשורוש "מי הוא זה"? כלום 'הספיק לשכוח' את שאירע בנוכחותו ובהסכמתו לפני כמה ימים?!

ב. **כעסו על המן** - זאת ועוד, גם אם ניישב את תמיהתו על המלך ונאמר שדברי אסתר הפתיעוהו, ורצה לוודא ולשמוע ממנה במי המדובר, או שנאמר כי במכוון הסתיר מאסתר בשלב זה את אשר ידע,²⁰ הרי לאחר שענתה אסתר לשאלתו והפנתה אצבע מאשימה כלפי המן, וברור היה מעל כל ספק במה ובמי מדובר, עדיין קשה להבין²¹ מה פשר כעסו וזעמו על המן.²²

לשיטה שהצום היה בימים: י"ג, י"ד, ט"ו בניסן, האמור במגילה על היום שבו באה אסתר למלך, "ביום השלישי", מוסב על ימי הצום, והיום השלישי לצום הוא ט"ו בניסן. ולשיטה שהצום היה בימים: י"ד, ט"ו וט"ז בניסן, כבר פירש רש"י כי "ביום השלישי" אינו מתייחס לימי הצום אלא הוא היום השלישי לשילוח האיגרות, וגם הוא יום ט"ו בניסן. לעומת דעה זו, בתרגום ראשון (אסתר ה', א) נאמר: "והוה ביומא תליתאה דפסחא", אלא שיש להסתפק אם התרגום מונה גם את י"ד בניסן בכלל ימי הפסח אם לאו (שכן, השם "פסח" יכול לציין את י"ד בניסן, שהוא יום שחיטת הפסח, והוא יכול לציין את ט"ו בניסן, שהוא יום אכילת הפסח, או באופן אחר היו שאמרו: י"ד בניסן הוא פסח ישראל, וט"ו בניסן הוא פסח ה', שבו פסח על בתי בני ישראל במצרים. ראה: ראב"ע, ויקרא כ"ג, יא, בשם רס"ג; תוספות, ראש השנה יג ע"א, ד"ה דאקריבו; קידושין לז ע"ב, ד"ה ממחרת הפסח; מלבי"ם, יהושע ה', יא-יב. למקורות נוספים, ראה: רש"י זווין, **המועדים בהלכה** ב, ירושלים תש"ם, עמ' רנט-רסה). לאפשרות הראשונה, היום השלישי לפסח הוא ט"ז בניסן, ולפי זה המשתה השני היה ב"ז בניסן, ולאפשרות השנייה, היום השלישי לפסח הוא י"ז בניסן, ולפי זה המשתה השני היה ב"ח בניסן. ובאמת, יש שכתבו מפורשות (בלא להתייחס לדברי התרגום), שאסתר באה אל המלך בט"ז בניסן, והמשתה השני היה ב"ז בניסן, ובו נתלה המן. ראה: רלב"ג, אסתר ח', ג (ובפשטות זו כוונתו); רנ"ח פאפע, **מגילת אסתר עם באור דברי ישועה**, ירושלים תרנ"ב, דף מג ע"א.

ומכל מקום, לכלל הדעות, מכתובת האיגרות ושילוחן עד למשתה השני עם אסתר לא עברו אלא ימים ספורים, ושאלתנו בפנים אך מעצימה ומחריפה, היאך 'שכח' אחשורוש את אשר אירע?

20. וכפי שהציעו כמה מפרשים. ראה לדוגמה: ראי"ל תאומים, **יעלת חן**, זולקוא תקס"ב, מגלת אסתר, דף יג ע"ד, אות מז; ר"ש קלוגר, **מאמר אסתר**, ירושלים תשס"ג, אסתר ז', ה, עמ' שעז; ר"ש הלוי נתנזון, **דברי שאול** (על התורה והמגילות), למברג תרל"ה, דף קצט ע"ד, על הפסוק 'איש צר ואוביב'; ר"י חיים מבגדד, **קרון ישועה השלם**, ירושלים תשנ"ח, אסתר ז', ט, עמ' לו; ר"ד רובין, **טללי אורות**, מגילת אסתר, בני ברק תשנ"ה, עמ' רלז (בשם הגר"ד סולוביצ'יק).

21. ואף שלגבי שאלת אחשורוש "מי הוא זה" ניתן לומר שהייתה זו שאלה מעושה, וזאת כדי להסתיר מאסתר את חלקו בפרשה, הרי שלגבי כעסו על המן, קשה לומר שהיה זה כעס מעושה, וכמבואר בהערה הבאה. אמנם, היה מי שטען כי כעס זה על המן אכן היה מעושה, ראה: רחצ"ה ברוידא, **מגילת אסתר עם פירוש רוח והצלחה**, מינכן תש"ז, אסתר ז', ז, עמ' 60-61, ושם הציע (מתחילת פרק ו') מהלך מיוחד להבנת התנהלות אחשורוש במשתה.

ויש לשים לב, כי בשלב הזה, עוד לא נפל המן על המיטה אשר אסתר עליה, ועדיין לא ידע המלך על העץ שעשה המן, וכל כעסו נבע, לכאורה, רק מדבריה של אסתר, ועל כך שאלתנו היא: מדוע, כבר כעת, הופנה זעמו כלפי המן? נכון הוא, שלעצם הכעס, לכאורה, היה מקום, שהרי עתה נתגלה לאחשורוש שאסתר אשתו המלכה היא יהודייה וחייה בסכנה. אבל מכאן ועד לחמה על המן עדיין רב המרחק. כלום ידע זאת המן? הרי כשם שהמלך עצמו, עד כה, לא העלה בדעתו את האפשרות שאסתר יהודייה, כמוהו גם המן, ועל מה יצא קצפו של המלך עליו? אדרבה, בעיקר על עצמו היה לו לכעוס, על כך שנחפו לאשר את תכנית המן בלא לחשוש לרגע לאפשרות שאולי המלכה, שזהותה לא ידועה, שייכת לעם שאותו זוממים להשמיד ולהרוג!²³

גם אם נאמר שכעסו של המלך לא נבע מן האיום על חיי אסתר (או לא רק מכך), אלא מטיעונה "כי אין הצר שוה בנזק המלך",²⁴ עדיין יקשה ליישב תמיהה זו. נכון הוא, שהמן אמר לפני כמה ימים "ולמלך אין שוה להניחם" (ג', ח), ועתה שמע המלך עמדה מנוגדת, כי השמדת היהודים לא תסב כל תועלת אלא רק תגרום לו או לממלכתו נזק. אבל עדיין קשה: במה הערכתה של אסתר טובה הייתה בעיני המלך יותר מזו של המן? כלום סבור היה אחשורוש, שאסתר מבינה בעניינים מדיניים או כלכליים יותר ממשנהו ובכיר יועציו, המן?

ג. **כעסו בכלל** - לאמתו של דבר נראה, כי גם לעצם כעסו של המלך לא היה מקום. שהרי מן התיאור בפרק השלישי במגילה נראה כי אחשורוש סמך את שתי

22. על זעמו של המלך מלמד המקרא באמרו (פס' ז): "והמלך קם בחמתו ממשטה היין", ועל כך שזעם זה הופנה כלפי המן מלמד סופו, המתייחס להמן: "כי ראה כי כלתה אליו הרעה מאת המלך". ואמנם ניתן לפרש לכאורה שכך "ראה" המן, ולא ראה נכוחה. אבל מן הפסוק שלאחריו, המתייחס לשיבת המלך ולדבריו: "הגם לכבוש את המלכה עמי בבית", נראה בבירור כי אכן נשא אחשורוש 'מטען רגשי' כבד ביותר כלפי המן, שאם לא כן מה מקום היה להאשמה חמורה ומופרכת שכזו (על מופרכות האשמה זו עמדו רבים, וראה לדוגמה: ר"מ אלשיך [לעיל, הערה 17], עמ' תעד; ועל יחסו העוין של המלך להמן בהאשמה זו יש ללמוד גם מסגנון המדרש, שכך נאמר בפרקי דר"א, מהד' היגר, פרק מט [נדפס בתוך: חורב י, תש"ח, עמ' 245; וכעין זה באגדת אסתר פרשה ז]: "אמ' המלך: הרשע הזה, לא דיו שקנה את אשתי להשמיד להרוג ולאבד, אלא רוצה לבה עליה"). נמצא אפוא, שהמן 'ראה יפה'. וראה גם: **חידושי מרן הגר"ז הלוי** (על תנ"ך ואגדה), בני ברק תשמ"ו, עמ' 79, אות קצה, שכתב כי משאלת המלך השנייה "ואי זה הוא", שפירושה היכן הוא נמצא, הסיק המן "כי כלתה אליו הרעה מאת המלך", שאם לא כן, מדוע מבקש המלך לדעת את מקום הימצאו.

23. על כך שלא המן ולא אחשורוש חשבו על אפשרות שכזאת, ראה לאחרונה: ב' שפיגל, 'הכיצד לא ידעו אחשורוש והמן שאסתר יהודייה', **דף שבועי, אוניברסיטת בר אילן**, פרשת צו ופורים, תשס"ה, 593, עמ' 3-1.

24. אפשר שכוונת אסתר הייתה לנזק אישי למלך ולעצם מלכותו, כעולה מבבלי מגילה, ואפשר שכוונתה הייתה לנזק כלכלי, כמפורש במדרש לקח טוב, וכפי שיצוטט ויבואר להלן סעיף ב.

ידיו על תכניתו של המן להשמדת ישראל - הוא הסיר את טבעתו ונתנה להמן, ויתר על הכסף שהציע לו המן, ואמר לו: "והעם לעשות בו כטוב בעיניך" (ג', יא). ואף זאת, לאחר שנכתבו 'איגרות ההשמדה' ונשלחו על ידי הרצים "בדבר המלך", מסופר כי "והמלך והמן ישבו לשתות" (שם, טו). לאמור: לא רק שהיהודים לא עניינו את המלך, אלא גם הוא, בדומה להמן, שש ושמח 'להיפטר' מהם!²⁵

ומעתה תמוה, מה פשר כעסו של אחשורוש באותו משתה? הרי בסך הכול נתברר לו, לאחר דברי אסתר, שמתוך כל העם העומד להריגה, בהסכמתו ובנכונותו, ישנו 'יהודי אחד טוב' שכדאי לו להשאיר בחיים! אבל, 'תגלית מרעישה' זו לא הייתה צריכה להביאו לידי כעס כלל, אלא לכל היותר ליצור אצלו הלם מסוים מן ההפתעה שבעניין, ולאחריו הייתה מתבקשת התייעצות רצינית ושקולה עם המן בעצמו, אולי אף בנוכחות אסתר, היאך מחלצים אותה (ובעצם גם אותו, המלך, בעלה) מן האיום על חייה!

כלום לא היו מקרים לאורך הדורות, ששונאי ישראל מובהקים היו מוכנים להציל יהודי או יהודייה בשל אינטרסים אישיים שלהם, ועם זאת יחסם האוהד לאותו יהודי לא יצר אצלם כל שינוי או מהפך ביחסם אל כלל האומה היהודית?²⁶ מה מקום היה אפוא לזעם בגלל דברי אסתר? מפני מה קם המלך בחמתו ויצא מן המשתה אל גינת הבית? ומדוע בן רגע הפך המן, יד ימינו של המלך וגדול יועציו, גם בתחום 'הבעיה היהודית', ל"איש צר ואויב" שכל חמת המלך ניתכת דווקא עליו?!

* * *

לשאלות אלו שעוררה הספרות הרבנית ואשר הוצגו כאן בהרחבה, הוצעו פתרונות שונים ומגוונים במהלך הדורות.²⁷ לדעתנו, ניתן וראוי לחלק את הפתרונות הללו

25. רושם זה, העולה מן המסופר במגילה, כי אחשורוש שנא את היהודים ושמח על השמדתם, הודגש והואר בהרחבה על ידי חכמי התלמוד והמדרש. ראה למשל: מגילה יד ע"א (המשל על בעל התל והחריץ); מדרש אבא גוריון, פרשה ג ("א"ל אחשורוש אף אני רוצה לאבדך"). וגדולה מזו אמרו באסתר רבה (פרשה ז טז; וכעין זה במדרש אבא גוריון שם): "אחשורוש שונא את ישראל יותר מהמן הרשע"!

26. כך ניסח זאת ר"י אייבשיץ: "הלא הוא שונא לישראל, וביחוד אחר כך, כאשר אמרה לו אסתר שהיא בת יהודית, איך פרחה שנאתו, היהפוך כושי עורו, וכי בשביל כך תגדל אהבתו לכל העם... ושלמה לקח בת פרעה ובת מלך עמון, וכי בשביל זה ח"ו שאוהב מצרים ועמון, ומעשים בכל יום יוכיח" (ר"י אייבשיץ, **יערות דבש** א, ירושלים תשמ"ח, דרוש יז, עמ' שכו).

27. מן המפורסמות הוא, כי כל המאורעות העיקריים במגילה התרחשו בעת המשתה ובעקבות המשתה, ומן הסתם, הייתה גם ליין ולשכרות השפעה על התנהלות הדמויות ומהלך האירועים במגילה. כבר בספרות חז"ל ניתן למצוא לכך ביטוי (למשל: מגילה יב ע"ב, "אשתטי בחמרא"), וביותר בספרות הרבנית, שתלתה את חובת השתייה בפורים ("לבסומי בפוריא") בכך "שכל הניסים שנעשו לישראל בימי אחשורוש היו על ידי משתה" (כלשון ר"ד אבודרהם, **אבודרהם השלם**, ירושלים תשכ"ג, דיני פורים, עמ' רט, ועוד כתבו כן בסגנון

מהפכו של אשורוש במשתה השני עם אסתר

לשלוש חטיבות עיקריות. האחת - גישת הספרות התלמודית והמדרשית (להלן סעיף ב); השנייה - הגישה הרווחת בספרות הרבנית (סעיף ג); והשלישית - גישה מיוחדת בספרות הרבנית (סעיף ד). להלן נציע את הגישות השונות הללו, ונבהיר ונחדד את ההבדלים שביניהן.

ב. גישת הספרות התלמודית והמדרשית

לשם העמדת הדברים על דיוקם, יש לציין, כי בספרות התלמודית והמדרשית אין התייחסות ישירה ומפורשת לשאלות שעוררנו בסעיף הקודם. ומכל מקום, בחומר המצוי בה יש כדי ליישב את הקשיים הנזכרים - ודבר זה הנו חזון נפרץ בספרות זו, שמסורתיה ופירושיה מיישבים קשיי לשון ותוכן בפסוקי המקרא, אף שאין היא טורחת לצינם ולהבהירם.

כידוע אין הספרות הזו עשויה מקשה אחת, והחומר המצוי בה נאסף ונתגבש במשך מאות שנים, ומלבד זאת ישנם גם מדרשים מאוחרים ביותר מימי הגאונים והראשונים. עם זאת, ראינו לנכון לאחד את כלל המקורות התלמודיים והמדרשיים תחת קורת גג אחת, הואיל והם מציגים תפיסה זהה בעניין הנידון.

מן החומר המצוי בבבלי מגילה, בתרגום הארמי, במדרשים לאסתר, ובמאוחרים שבהם, עולה כי התיאור המקראי המתייחס לדברי אסתר אינו אלא בבחינת "מועט מחזיק את המרובה", ולמעשה, יותר מן האמור בה במגילה אמרה אסתר למלך אשורוש.

אם נלקט את המובא בספרות זו ונחבר את המקורות השונים יחד, זו התמונה שתקבל: ראשית, כבר בדבריה הראשונים של אסתר (ז', ד), מעבר לכך שגילתה את זהותה ואמרה למלך שנגזר עליה למות, היא הציגה את 'הצר' באור שלילי ביותר, כמי שחותר תחת שלטון המלך ומאיים על מלכותו. זאת ועוד, גם בתשובתה לשאלת המלך (ז', ו), כאשר 'חשפה' את זהותו של 'הצר' והצביעה על המן, היא המשיכה במגמה זו והעצימתה.

א. הנה, ביחס למשפט הראשון שאמרה אסתר (ז', ד), נאמר:

'כי נמכרנו אני ועמי... כי אין הצר שוה בנזק המלך' (אסתר ז', ד). אמרה לו: צר זה אינו שוה בנזק של מלך: איקני בה בושתי - וקטלה, השתא איקני בדידי - ומבעי למקטלי (מגילה טז ע"א).

דומה). אבל יש לשים לב כי היין לא נתפס כגורם היחיד, וגם לא כגורם העיקרי שהשפיע על מהלך האירועים במגילה, ובפרט לא במשתה השני של המלך והמן עם אסתר, הנידון כאן. ותעיד על כך העובדה, שבתוך שפע הפירושים בספרות הרבנית, על סוגיה (שיוצאו להלן סעיפים ג-ד), לא ייחסו ליין, ולו משקל מועט, בהבנת התנהלות המלך ותגובותיו.

לאמור: אסתר אמרה למלך, כי מי שזומם להרוג אותה כעת, כבר גרם בעבר להריגת המלכה הקודמת, ושתי, וכל מגמתו, בעצם, היא רק להזיק למלך. אכן, הנזק שייגרם למלך מהריגת אסתר, איננו מסתכם במישור האישי, היינו צערו וכאבו, אלא מתרחב גם למישור המלכותי, ואף את זאת טרחה אסתר להביע בפני המלך. כך נאמר במדרש שהובא אצל אחד מאחרוני הראשונים:²⁸

כי נמכרנו - כשלקחתני, הנחה למדינות עשית, כי מצאתני בעיניך טובה מושת. ועל משפחתי ששאלתני, בת בני בניו של שאול המלך הראשון אני. וכשתתן משפחתי להרוג חנם, מה יאמרו כל העמים.

זאת ועוד, בנוסף לאיום על חייה, שהנו פגיעה במלך ואיום על מעמדו, וכפי שנתבאר, ציינה אסתר גם את הנזק הכלכלי שייגרם מהשמדת היהודים, והוסיפה דברים להבהירו.²⁹ כך נאמר במדרש לקח טוב (אסתר ז', ד):

'כי נמכרנו אני ועמי... כי אין הצר שוה בנזק המלך' - כלומר, הריח שיעשה זה הצר למלך אינו שוה כנגד היזק שיזיק לך, כי הוא נותן עשרת אלפים ככר כסף, והם נותנים המס בכל שנה ושנה, וכל עבודת המלכות בידם.

דומה, ששלה המקורות הללו, המתייחסים כולם לדבריה הראשונים של אסתר, יש בהם כדי לתת מענה מסוים לשאלות ששאלנו (לעיל, סעיף א). שכן, אסתר סיפרה פרטים מקוממים על אותו 'צר', פרטים שעד כה לא היו ידועים למלך, והיה אפוא מקום לתמיהתו "מי הוא זה".³⁰ כמו כן, מקורות אלו לבדם כבר מספקים תשתית להבין את כעסו של המלך וזעמו על המן, כאשר ענתה אסתר לשאלתו ואמרה "המן הרע הזה", שהרי אסתר הציגתו כאויב המלך וכמי שמנסה לערער את שלטונו. ב. כדרך שהרחיבו חז"ל והחריפו את דבריה הראשונים של אסתר, כך הם עשו גם ביחס לדבריה השניים, כאשר השיבה למלך ואמרה: "איש צר ואויב המן הרע הזה" (ז', ו).

28. מדרש זה הובא אצל ר' יהודה בן שושן, והעתיק דבריו ר"ש הלוי אלקבץ (לעיל, הערה 18), אסתר ז', ה, עמ' קצ.

29. הנזק הכלכלי מתואר בעצם דברי אסתר במגילה: "ואילו לעבדים ולשפחות נמכרנו החרשתי" (ז', ד), וכפי שביאר זאת רש"י: "כי אין הצר שוה בנזק המלך - איננו חושש בנזק המלך, שאילו רדף אחר הנאתך, היה לו לומר מכור אותם לעבדים ולשפחות וקבל הממון, או החיה אותם להיות לך לעבדים הם וזרעם" (שם). אכן, בנוסף לאמור במקרא, הוסיפו מדרשי חז"ל ולימדונו על דברים נוספים שאמרה אסתר למלך.

30. ויש שחידד תמיהה זו (על יסוד הגמרא במגילה שצוטטה בפנים) וכתב: "ועל זה שאל המלך בלשון כפל, מי הוא זה שרוצה להרוג אותך, ואיזה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן והרג את ושתי, כי עד עכשיו אני חשבתי שהוא היה רק דיין אצל ושתי, ודן דין אמת, אבל עכשיו את מודיעה לי כי הוא היה כועס עליה ובשביל כעסו היה הורגה". ראה: ר"א קליין, קול יהודה, ירושלים תשל"א, לפורים, עמ' קטו.

מהפכו של אחשוורוש במשנה השני עם אסתר

כך למשל, ביחס לדברי אסתר "איש צר ואויב", נתבאר:

אמרה לו, אדוני המלך, אינו אדם אחר, אלא איש צר ואויב, צר לעליונים ואויב לתחתונים, צר לאומות ואויב לבניהם (מדרש פנים אחרים נוסח ב, פרשה ו).

לשון אחר: המן הנו צר ואויב לכל אנשי המלך ונתיניו, ובעצם לכל העולם כולו!³¹ ועל כל הרעות הללו, הוסיפה אסתר והצביעה על הגדולה והחמורה מכולן - כוונת המן להרוג את המלך.³² כך הוא לפי הנאמר בתרגום ראשון (שם):³³

ואמרת, גברא מעיקא ובעל דבבא, דבעא למקטלך ברמשא בבית דמכך, ויומא דין בעא למלבש אסטלא דמלכותא, ולמרכב על סוסא די לך, ולאחתא מניכא דדהבא על רישיה, ולמרדא בך, ולמסב מנך מלכותא.

לא ייפלא אפוא, ובמיוחד לאור דברי התרגום הללו, כי המסופר לאחר מכן במגילה הוא:³⁴ "והמלך קם בחמתו ממשנה היין... והמן עמד לבקש על נפשו... כי ראה כי כלתה אליו הרעה מאת המלך" (ז', ז).

בנוסף למקורות שצוטטו עד כה, המרחיבים את דברי אסתר למלך באותו משתה, יש להביא בחשבון את קיומם של מקורות אחרים בספרות התלמודית והמדרשית, המלמדים כי כבר מיום אתמול, מעת אשר זימנה אסתר את המן למשתה הראשון עמה ועם המלך אחשוורוש (ה', ד), כבר מאז החלה להתפתח אצל המלך עמדה שלילית ועוינת כלפי המן.³⁵ עמדה זו הלכה והתעצמה בהדרגה ככל שחלף הזמן ונוספו עוד ועוד אירועים ופרטים לביסוסה ולאישושה.³⁶

31. ראה: ר"י בן שושן, **ויזרע יצחק** (על המגילות), קרית ספר תשס"ב, עמ' רכז, אסתר ז', ו, שהדיגש עניין זה.

32. אפשר שלפי הבבלי, כבר בדבריה הראשונים, "איכני בה בושתי וקטלה, השתא איקני בדידי ומבעי למקטל", כמו רמזה אסתר למלך, שלאחר הריגת ושתי והריגתה היא, 'הבא בתור' הוא המלך עצמו.

33. ועיין שם בתרגום ראשון, שאסתר ציינה פרטים נוספים, וביניהם את כוונת המן לתלות את מרדכי!

34. גם המסופר קודם לכן במגילה (מיד לאחר דברי אסתר הללו): "והמן נבעת מלפני המלך והמלכה", מתבאר יפה לאור דברי התרגום. שכן, עתה נתברר שחטא המן לשניהם: חטא כנגד המלך במה שרצה להורגו, וחטא כנגד המלכה במה שרצה להורגה. ראה: רא"י סורוצקין, **רנת יצחק** (על המגילות), ירושלים תשס"א, עמ' תד, אסתר שם.

35. והיה זה חלק מתכנית אסתר להפיל את המן, כמבואר במקורות המצוינים בהערה הבאה, וכבר עמדו על כך רבים. ראה לדוגמה: רלב"ג, בסוף פירושו לאסתר, תועלות ל, לה, מא. ובימינו: ח' גניזי, 'תכניתה של אסתר', **דף שבועי, אוניברסיטת בר אילן**, פרשת תצוה - שבת זכור, תשס"ב, מס' 433, עמ' 4-6. וראה גם: נ' אביעזר, 'תכנית אסתר להצלת היהודים (מכשולן להצלחה)', **שמעתין** 72, תשמ"ג, עמ' 68-71.

36. כך למשל, על עצם הזמנת המן למשתה נאמר בבבלי מגילה טו ע"ב: "קנאתו במלך". אסתר לא הסתפקה בכך, אלא במהלך המשתה הראשון היא העניקה יחס אישי

נמצא אפוא, לאור המקורות הללו, כי דברי אסתר במשתה השני, לא נשמעו בחלל ריק, אלא באו כתוספת שמן על המדורה, ואך ליבו את תחושות הפחד והטינה שכבר פיעמו ורחשו בלב המלך ביחס להמן.³⁷ ואם נצרף לכך את המקורות שצוינו כאן לעיל, אשר מעצימים ומחריפים את דברי אסתר במשתה, יובן עוד יותר פשר המהפך שחל אצל המלך ביחסו להמן.

ג. הגישה הרווחת בספרות הרבנית

מעניין הדבר, כי למרות שבחומר הקיים בספרות התלמודית והמדרשית יש כדי ליישב, ובאופן סביר ומתקבל, את המהפך שחל אצל אחשורוש ביחס להמן, כמוסבר לעיל סעיף ב, עם זאת, בספרות הרבנית, בעיקר בזו שמן המאה ה"ז ואילך, אנו עדים לשפע של פירושים מקוריים וחדשניים להבנת המהפך הזה, ואף להסברים העומדים בניגוד גמור לחומר המובא בספרות התלמודית והמדרשית!³⁸ לכשנעיין בשפע הפירושים הללו המתייחסים לדבריה הראשונים של אסתר (ז), (ד), נמיינם ונסווגם, יתברר כי מרביתם מתבססים על ראשית דבריה "כי נמכרנו אני

ומיוחד להמן, כדי לעורר יותר את קנאת המלך. ראה: מדרש פנים אחרים, נוסח ב, פרשה ה; אגדת אסתר פרשה ה ה. אף זימון המן למשתה נוסף בא "להראות בעיני המלך, שהיא אוהבת את המן כנפשה, כדי שיתקנא בו המלך". ראה: מדרש לקח טוב, אסתר ה', ה. לא בכדי נדדה שנת המלך באותו לילה, נאמר במדרש שם, ועד כדי כך שאחשורוש אמר: "מאי דקמן דזמינתיא אסתר להמן, דלמא עצה קא שקלי עילויה דההוא גברא למקטליה", כמבואר בבבלי מגילה שם. ובלילה עצמו, "ראה בחלומו את המן שנטל סיף להרגו". ראה: אסתר רבה פרשה י א; פרקי דר"א, פרק נ. וראה גם תרגום ראשון, אסתר ו', א, שמיכאל המלאך אמר לאחשורוש: "המן בעי דנקטלך ונמליך יתיה חלופך". וכאשר בא המן לחצר המלך, והציע לכבד את האיש שהמלך חפץ ביקרו בלבוש המלך ובסוסו, או אז נתאמתו חששות אלו ביותר, כמבואר באסתר רבה ובתרגום ראשון שם.

37. ובספרות הרבנית יש שהוסיף כי אף המן הרגיש בכך, והוא שנאמר עליו במשתה השני "כי ראה כי כלתה אליו הרעה מאת המלך", ו"כלתה" היינו שנשלמה רעתו ונתמלאה סאתו אצל המלך. ראה: ר"ש סופר, **שיר מעון** ב, ירושלים תשנ"א, מגילת אסתר, עמ' פא. ויש שהוסיף, כי בזאת מובן יפה האמור במגילה לאחר מכן, "והמלך קם בחמתו ממשתה היין", שתיבת "בחמתו" מלמדת כי עוד לפני דבריה של אסתר כבר נשא המלך בקרבו חמה על המן. ראה: ר"א הכהן, **דנא פשרא**, ירושלים תשמ"ט, אסתר ז', ז, עמ' קד.

38. כוונתנו לחומר הקיים בספרות זו ביחס לשיח שהתנהל בין המן לאחשורוש על אודות תכנית ההשמדה, ראה להלן, הערה 41. אכן, דבר זה הוא מן המפורסמות, שראשונים ואחרונים נהגו חירות גמורה בפרשנות המקרא, והרשו לעצמם לסטות מן הפרשנות של חז"ל. על עניין זה, ראה למשל: י' אליצור, 'אמונה ומדע בפרשנות המקרא - עקרונות, תחומים ומגמות', **ישראל והמקרא**, רמת גן תש"ס, עמ' 16-18.

מהפכו של אחשוורוש במשנה השני עם אסתר

ועמי להשמיד להרוג ולאבד", ואילו מיעוטם נשענים על סוף דבריה "כי אין הצר שוה
בנזק המלך". גם זאת יתברר, כי בקבוצה הראשונה מתבלטים בספרות הרבנית
שלושה הסברים, שלמרות היותם נבדלים זה מזה בפרטים, מאוחדים הם במסגרת
הרעיונית, כי אחשוורוש הבין מתוך דבריה של אסתר שהמן הערים עליו והולך אותו
שולל.³⁹ להלן נציע את שלושת ההסברים הללו ונבהירם.⁴⁰

א. הערמת המן על המלך בעניין גזרת ההשמדה על היהודים

רוב פרשני המגילה הציעו את ההסבר, שכבר בראשית דבריה "נמכרנו אני ועמי" וגו',
גילתה אסתר למלך כי העלימו ממנו פרטים, ובעצם הוליכו אותו שולל בסוגיית

39. להלן בסעיף זה אנו מרחיבים על הערמת המן על המלך אחשוורוש ואופניה. אכן, לא מעטים
בספרות הרבנית מציינים כי המן ניסה להערים גם על היהודים ולהסתיר מהם את תכניתו
להשמידם, כדי שלא ינסו להינצל ממנה או אף לבטלה. זאת עשה בכך ששלח שני סוגים של
איגרות לרחבי הממלכה: לאחשדרפנים והפחות והשרים הוא שלח איגרות מיוחדות ובהן
ההוראה 'הסודית' להשמיד את כל היהודים ב"ג באדר. אבל באיגרות הכלליות, הגלויות,
ששלח לכל העמים, לא נאמר אלא "להיות עתידים ליום הזה", בלא שנתפרש מה יעשה
ביום זה. ראה למשל (באופנים שונים): ר"י טאיטאצק, **לחם סתרים**, נדפס מחדש בתוך:
מקראות גדולות "אורים גדולים" א, אסתר (עם אוצר פירושים קדמונים נדירים), ירושלים
תשס"ה, עמ' תעג; ר"א אשכנזי (לעיל, הערה 7), אסתר ג', יב; ר"מ אלשיך (לעיל, הערה 17),
אסתר ג', יג-יד; ר"ט הלוי, **חן טוב**, ונציה שס"ה, פרשת בשלח, דף קלב ע"א (בשם ר"י
טאיטאצק); ר"י מטראני, **צפנת פענח**, ונציה ת"ח, זכור דרוש ראשון, דף קד ע"ד - קה ע"א;
פירוש הגר"א על דרך הפשט (לעיל, הערה 7), אסתר ג', יד; ר' משה ב"ר אברהם מיזל,
תשועת חן, דיהרנפורט תקפ"א, אסתר ג', יד, דף ט ע"ב; ר' דוד טבל רובין, **בית דוד**, ירושלים
תרס"ד, דרוש י, דף נב ע"ד; ר"א וינברג מסלונים (תקס"ד-תרמ"ד), **באר אברהם**, ירושלים
תש"ל, פורים, עמ' רמז-רמח; מלב"ם, **אגרת הפורים**, אסתר ג', יב-טו (אמנם, יש שכתב כי
מטרת המן הייתה להסתיר את עניין ההשמדה דווקא מן הנכרים ברחבי הממלכה, כדי שהם
לא ימהרו להרוג את היהודים לפני היום המסוגל לכך ביותר - הוא היום שנפל בפור. ראה:
ר"ח ויטאל, **פירוש על ה' מגילות**, נדפס מחדש בסוף ספר **עץ הדעת טוב השלם** ב, ירושלים
תשס"א, עמ' יג). וראה גם להלן הערה 43.

ומעניין לציין, כי בדורות האחרונים, היו שהשליכו מהערה זו של המן על שואת יהדות
אירופה ואירועיה. ראה למשל: ר"א קורמן, **יהודי וארצו**, תל אביב תשנ"ב, עמ' 275-277.
40. בשל ריבוי החומר ויוצרו, אין אנו מצטטים בסעיף זה מן המובא בספרות הרבנית, אלא
מצייעים בלשונו את התמונה העולה ממנה. אכן יש לזכור שאין שני נביאים מתנבאים
בסגנון אחד, וכל אחד מן המפרשים הציע זאת בסגנונו, בקצרה או בארוכה, וישנם הבדלים
בכל מיני פרטים בין המפרשים, וגם יש שהסתעפו לעוד ביאורים והרחבות. ברור מעתה,
שההפניות להלן לספרי המפרשים הן הפניות לעיקרי הדברים בלבד.

השמדת העם היהודי.⁴¹ יש שכתבו,⁴² כי המן הערים על המלך בשני דברים: האחד, ביחס לזהותו של העם,⁴³ והשני, ביחס לגזרת ההשמדה עליו. והרוב כתבו,⁴⁴ כי הערים עליו רק ביחס לגזרת ההשמדה.

וביתר הרחבה: היו שנתלו בכך, שבכל השיח שהתנהל בין המן לאחשורוש, שיח המתואר במגילה (ג', ח-יא), לא הוזכרו היהודים באופן מפורש, אלא נאמרה תיבת "העם" בלבד. ומכך הסיקו, כי המן דיבר בכללות על עם 'בעיית' בלא שנקב בשמו, ואחשורוש הסכים לדבריו, בלא לדעת כלל שביהודים מדובר!⁴⁵ אולם, הרוב לא

41. אכן, הסברים אלו שהציעו המפרשים אינם עולים בקנה אחד עם המפורש בספרות התלמודית והמדרשית (ראה לעיל, הערות 15, 25), כי אחשורוש ידע בבירור שביהודים מדובר, ואף ידע שבכוונת המן להשמידם, ובשל כך היו ששללו הסברים אלו והתנגדו להם. ראה: ר"ש הלוי אלקבץ (לעיל, הערה 18), חלק א, אסתר ג', ח, עמ' תא-תט. ר"ש הלוי אלקבץ האריך בעניין זה, וכך כתב בראשית דבריו: "אחר שהוא מוסכם לחכמים, שידע ושמח ורצה [= אחשורוש] בקיומו של איסור, מי משלנו יקל ראשו לפרש הפך הסכמתם בכתובים" (שם, עמ' תא). וראה גם: **ביאור רבי שמואל די אוזיידא** (לעיל, הערה 12), עמ' קכט. ושם כתב: "והנה רז"ל אשר כל דבריהם דברי קבלה אמרו בפירוש הפך מזה במקומות אין מספר", ולהלן בביאורו, עמ' קלט, שב בקצרה על דברי חז"ל וסיכם: "והם אמת ודבריהם אמת". וראה גם להלן הערה 46.

42. ראה: ר"י עראמה, **עקידת יצחק**, על מגילת אסתר, מהד' ר"ח זוננפלד, ירושלים תש"ן, אסתר ג', ט-י, עמ' נא-נב; שם, אסתר ז', ה-ז, עמ' סח-סט; ר"א סבע (לעיל, הערה 12), עמ' סה-סז (וראה להלן, הערה 47); ר"י בן שושן, הביאו ר"ש הלוי אלקבץ (לעיל, הערה 18), חלק א, אסתר ג', ח, עמ' שצו-תא; ר"י טאיטאצק (לעיל, הערה 39), עמ' תעב-תעג (אבל, אף שהציע את שני הדברים, משמע מדבריו כי המן הערים רק באחד מהם); ר"א אשכנזי (לעיל, הערה 7), אסתר ג', ט-י; ר"י גרשון, **שלום אסתר**, אסתר ג', ח, בתוך: ר"א ברגר (עורך), **קובץ תורני זכור לאברהם**, בענייני אדר-פורים, חולון תשס"ג, עמ' רלב; שם, אסתר ז', ח, עמ' רמט; ר"א אביוב (לעיל, הערה 12), אסתר ג', ט, עמ' קו; ז', ה, עמ' קצב-קצג; פירוש הגר"א ע"ד הפשט, אסתר ג', יד; ר"ב פערלש, **שתי גלת הכתרת** א, פראג תקנ"ד, דף כט ע"ב (ולדבריו, אחשורוש ידע כי ביהודים מדובר ובהשמדתם, אלא שכך היה יכול להתנצל בפני אסתר ולומר לה, שהמן הערים עליו באלו שני הדברים); מלבי"ם (לעיל, הערה 39), אסתר ג', ח-ט; שם ז, ד; ר"ש סופר (לעיל, הערה 37), מגילת אסתר, עמ' עו; שם, עמ' פא.

43. יש שכתבו כי בכך רצה המן להערים גם על היהודים, שלא ידעו על תכניתו להשמידם, כדי שלא ינסו לבטלה, ולו 'רק' על ידי תשובה לה'. ראה: ר' חיים אריה לייב ב"ר יוסף, **שער בת רבים** ה, ירושלים תשנ"ב, עמ' לא, ד"ה ישנו עם אחד. וראה גם לעיל, הערה 39, ביחס לאיגרות.

44. ראה הנזכרים להלן, הערות 48-51 (אמנם, יש לשים לב, שחלק מן המצוינים בהערות אלו, אוחזים בדעה הראשונה, שהמן הערים על המלך בשניים, והם צוינו לעיל בהערה 42). לרוב הזה יש לשייך גם את הנזכרים להלן בסוף פסקה זו, הערות 55-56.

45. מעניין לציין, כי היה מי שכתב שבשיטת הערמה זו של הסתרת הזהות הלכו יועצי המן באמרם לו: "ובבקר אמר למלך ויתלו את מרדכי עליו" (אסתר ה', יד). לאמור: כוונתם הייתה

קיבלו הבנה זו, אלא סבורים כי אחשורוש ידע מלכתחילה שביהודים מדובר.⁴⁶ אכן, אלו ואלו פירושו⁴⁷ כי אחשורוש לא ידע שבכוונת המן להרגם ולהשמידם, לפי שהמן נזהר בלשונו וביקש: "אם על המלך טוב יִכְתֹּב לֵאבֹדֶם" (ג', ט). לדעתם,

שיאמר המן למלך באופן סתמי שיש אדם שביזהו וחרפהו וראוי לתלותו, ולא יזכיר בפירוש את מרדכי, ולאחר שייתן המלך את הסכמתו, או אז יתלו את מרדכי. ראה: **ביאור רבי שמואל די אוזידא** (לעיל, הערה 12), עמ' רז-רח, בשם ר"ש די וידאש.

46. מלבד שכך מפורש בדברי חז"ל (כמבואר לעיל בהערה 41), היו שכתבו כי גם הסברה הישירה מחייבת זאת. כך למשל, כתב ר"מ אלמושינינו: "ולא כמו שחשבו קצת מהמפרשים, שלא הגיד לו איזה עם היה, כי זה לא יאמין כי יסופר יכופר עונו במה שהיה מעלים מציאות העם מהמלך. ואף אם היה רוצה הוא להעלימו, לא יתכן שהמלך לא ישאל איזה עם הוא, ושהיה נותן לו רשות לעשות בו כטוב בעיניו בלתי ידיעת איזה עם היה, כי זה לא יעלה על לב לעולם" (ר"מ אלמושינינו, **ידי משה**, בני ברק תש"מ, אסתר ג', ח, עמ' רטז).

בהקשר זה יש להעיר, כי הביטוי 'צורר היהודים' ביחס להמן נזכר במגילה ארבע פעמים, והפעם הראשונה היא בפסוק (ג', י): "ויסר המלך את טבעתו מעל ידו ויתנה להמן בן המדתא האגגי צרר היהודים". דומה, שאזכור זה בפרשת המן והמלך יש בו כדי לרמז שאחשורוש ידע כי ביהודים מדובר. ואכן, כך מובא **ביאור רבי שמואל די אוזידא** (לעיל, הערה 12), עמ' קמב: "עתה כאשר נתברר למלך היות המן צורר היהודים, על זה אהב אותו אהבה עזה עד שהסיר המלך את טבעתו ויתנה לו... וזהו צורר היהודים דקאמר קרא, כלומר כי זה היה סיבת נתינת הטבעת". אמנם, ניתן לבאר אחרת, וכפי שכתב ר"י גרשון, לשיטתו, שהמלך לא ידע כי ביהודים מדובר (לעיל, הערה 42, עמ' רלב): "ויתנה להמן וכו' צורר היהודים - אינו הכרח כלל שפירש לו העם מי היו, כי הם דברי הכותב שמסר טבעתו למי שהיה צורר היהודים". וכן כתב הגר"א (פירושו על דרך הפשט, שם): "צרר היהודים - לפי שלא הוזכר כלל איזה עם, לכן אמר צורר היהודים". כלומר, עבור קוראי המגילה ולומדיה נאמר ביטוי זה, שידעו למי התכוון המן.

וביחס לשאלה, מדוע באמת לא הוזכרו היהודים במפורש בשםם באותו שיח שהתנהל בין המן למלך - לפי הגישה הרווחת שידע המלך כי ביהודים מדובר, היה שכתב כי השיח המתואר במגילה התנהל מול השרים, ומשום כבוד המלך הסתיר המן את שם העם, ראה: ר"ל פרומקין, **קרבן של ישראל**, ירושלים תרנ"ג, אסתר ג', ז-יב, עמ' 55-56. יש שכתב כי המלך והמן לא רצו להזכיר שם ישראל "פן יקומו במרום מלאכי מליצה עליהם, ולא יתנו להם להפיק זממם". ראה: ר"ז סורוצקין, **מגילת אסתר עם ביאור חוט של חסד**, ירושלים תשל"ו, עמ' מ-מא. והיה שכתב כי מרוב שנאתם של המן והמלך ליהודים לא הזכירו את שם. ראה: ר"י בן שושן (לעיל, הערה 31), אסתר ג', ח, עמ' רב.

47. למעט בודדים, שפירושו כי המן הערים על המלך רק בעניין "העם", שלא אמר לו כי ביהודים מדובר, אבל לא הצליח להערים עליו בעניין ההשמדה, והמלך הבין שמדובר בהריגת "העם". ראה: ר"א אשכנזי (לעיל, הערה 7), אסתר ג', ט-י (ועם זאת, מפירושו לאסתר ז', ד, עולה, כי אסתר נתלתה בכך שהמלך לא אמר בפירוש להמן "לאבדם", אלא המן הוא שפירש זאת להרג ולהשמדה); ר' משה אריה מטרעסטינא, **חמש מגילות עם פירוש באר שבע**, וילנה תר"ה, אסתר ז', ה, עמ' 56. ולדבריהם, אחשורוש נתן רשות להשמיד את "העם", אף שלא ידע את זהותו. וראה: ר"א סבע (לעיל, הערה 12), שלדעתו, אחשורוש חשב וקיווה שאחר שנתן את העם ביד המן, הוא ירחם עליו ולא יהרגהו.

המן חשש שמא לא יסכים המלך לתכנית ההשמדה, ולכן, בכוונה תחילה הוא פנה אל המלך בלשון שאיננה חד-משמעית ("לאבדם"), כדי שהמלך יפרש את בקשתו במשמעותה המתונה ולא יהסס לאשרה, והוא, מבחינתו, יראה בכך אישור מוחלט המאפשר לו לממש את בקשתו אף במשמעותה הקיצונית.

לפי הבנה זו, המן באמרו "לאבדם" אכן נתכוון להרג ולהשמדה, אבל לא כך הבין זאת המלך. רבים נתלו בדברי המן על היהודים "ודתיהם שונות מכל עם" (ג', ח), ואמרו שאחשורוש הבין את תיבת "לאבדם" במשמעות של איבוד תורתם והמרת דתם.⁴⁸ ורבים אחרים פירשו, כי אחשורוש הבין תיבה זו במשמעות של איבוד נכסי היהודים וממונם, או הפיכתם לעבדים, או גירושם.⁴⁹ לעומתם, היו שמינתנו את הבנת

48. ראה: ר"י בן שושן (לעיל, הערה 31), עמ' ת; ר"מ אלמושיניו (לעיל, הערה 46), אסתר ג', ח, עמ' רטז-ריז; שם, ז', ה, עמ' רמ-רמא; הראנ"ח, הנותן אמרי שפר, פרנקפורט דמיין תע"ג, פרשת תצא, דף צ ע"ב-ע"ג; ר"ט צהלון (לעיל, הערה 12), דף לח ע"א; דף סד ע"ב; ר"א אביוב (לעיל, הערה 12), אסתר ג', ט, עמ' קו; ז', ה, עמ' קצב; ר"ט הלוי (לעיל, הערה 39), שם (בשם ר"י טייטאצק); 'פירוש ר' שמואל מקשן', מקראות גדולות "אורים גדולים" ב, אסתר (עם אוצר פירושים קדמונים נדירים), ירושלים תשס"ה, אסתר ג', ו; שם, יא, עמ' כב-כד; ר"י אייבשיץ, יערות דבש ב, ירושלים תשמ"ח, דרוש ח, עמ' קמב; ר"א הכהן (לעיל, הערה 37), אסתר ג', יא, עמ' מד, ד"ה ע"ל; הרחיד"א, אהבת דוד, ירושלים תשמ"ו, דרוש ה, דף מא ע"ג - מב ע"ב; ר"י לורברבוים מליסא, מגילת סתרים, אסתר ג', יג; מלבי"ם (לעיל, הערה 39), אסתר ג', ח-ט; ז', ד; ר"ד הלוי סולוביצ'יק מבריסק, בית הלוי (על התורה), ירושלים תשנ"ו, עמ' קפט-קצ; ר"א רוזנטל, יורה דרך, סעאיני תרפ"ה, דף יג ע"ב-יד ע"א (והוא הדגיש כי מילת "לאבדם" ענינה התבוללות וטשטוש הזהות היהודית).

ומעניין לציין, כי יש שפירש שאחשורוש היה מעוניין שהעברת ישראל על דתם לא תתבצע באלימות ובהרג, אלא על ידי שיפור מעמדם ומתן תענוגים חומריים, שמתוך כך ישלוט בהם יצר הרע ויחטיאם! ראה: רדד"ב מייזלש, אור דוד, בילגוריית תרע"א, בסוף הספר, השמטות, עמ' 2, ד"ה אמרו חז"ל.

49. א. על "לאבדם" במשמעות של איבוד נכסים וממון, ראה: ר"מ אלמושיניו (לעיל, הערה 46); ר"א צהלון, ישע אלקים, ברקלין תשנ"ב, עמ' עז-עח; ר"א אביוב (לעיל, הערה 12); ר"א הכהן (לעיל, הערה 37); רחיד"א, דברים אחדים ב, ירושלים תשמ"ב, דרוש כח, עמ' תקכו-תקכז; ב. על "לאבדם" במשמעות של שיעבוד ועבדות, ראה: ר"י עראמה (לעיל, הערה 42), אסתר ג', ט, עמ' נא; ר"י גרשון (לעיל, הערה 42), עמ' רלב; ר"א אביוב (לעיל, הערה 12); ר"א דאנציג (בעל חיי אדם), הערות וחיידושים על מגילת אסתר, בתוך: אדרת אליהו, ספר זכרון להגאון רבי אליהו ראם זצ"ל, ירושלים תשמ"ח, שפתי ישנים, עמ' קכח; ר"ב פערלש (לעיל, הערה 42), דף כט ע"ב; ר' משה ב"ר אברהם מייזל (לעיל, הערה 39), אסתר ג', ט, דף ח ע"ב; ראי"ה מאפטא, אוהב ישראל, ירושלים תשנ"א, לקוטים חדשים, עמ' שנו (ולדבריו, כתב המן בתחילה "לעבדם" ועל זה חתם המלך, ולאחר מכן החליף המן את האות ע' באות א', וכתב "לאבדם". ורעיון זה כבר הובא ע"י רנ"ה גינצבורג, נפתלי שבע רצון, המבורג תס"ח, מגילת אסתר, דף מה ע"א, ד"ה ואילו); ר"א וינברג מסלונים (לעיל, הערה 39), עמ' רמז-רמח; רצ"ה מייזלש, מגילת אסתר עם פירוש אור צבי, ירושלים תשס"ב, אסתר ז', ד, עמ' נח; ג. על משמעות של גירוש, ראה: ר"י עראמה (לעיל, הערה 42); ביאור רבי שמואל די אוזיידא (לעיל,

מהפכו של אחשורוש במשנה השני עם אסתר

המלך ואמרו כי תיבת "לאבדם" נתפרשה כמורה על הכנעתם והכפפתם של היהודים תחת דתי המלך וחוקיו בתחומים שאינם פוגעים באמונתם,⁵⁰ והיו שהציעו כי תיבה זו נתפרשה כאיבוד "לאומיותם ועממותם" ואיבוד זכויותיהם.⁵¹ כך או כך, על 'בקשתו זו' של המן (לאפשרויות השונות) אמר המלך "והעם לעשות בו כטוב בעיניך". אבל, מעולם לא נתן לו רשות מפורשת להשמידם.⁵² ואילו המן, מדעתו ומיזמתו,⁵³ הרחיב את הסכמת המלך ואישורו וכתב משמו (ג', יג) "להשמיד להרג ולאבד את כל היהודים".

במעשיו אלו של המן, מדגישים חלק מן הפרשנים הללו, הוא חטא למלך בכמה דברים: ראשית, ביזיון גדול הוא למלך שירצה להרוג אומה שלמה על לא עוול ממשי בכפה, ובפרט את העם היהודי אשר מועיל למלך ומסייע לו, דוגמת מרדכי היהודי שהציל את המלך ממוות, ואשר זכה בשל כך לשכר פומבי, ברחבי שושן הבירה, רק בזה הבוקר! זאת ועוד, גזרה זו עלולה לסכן את המשך שלטונו של המלך. שכן, כשיראו עמים אחרים ברחבי הממלכה את אשר נגזר על היהודים, הם עלולים להתקומם ולמרוד במלך, מחשש שדין דומה (ולא מוצדק) ייגזר עליהם בעתיד. ואף זאת, עתה שנתגלה כי אסתר יהודייה, נמצא שתכנית ההשמדה של המן מתייחסת

הערה 12), עמ' קלט; שם, עמ' רמג (משם ר' משה בן אלעזר); ר"י גרינוואלד (תר"ח-תר"פ), **שבט מיהודה החדש**, ברוקלין תשס"א, מגילת אסתר, עמ' ר; רגז'ו מרגליות, **גנזי מרגליות** (נדפס לראשונה בסוף ספרו **תורת גבריאל**, על ספר שמות), ירושלים תר"ע, גנזי נסתרות, אסתר ג', דף ח ע"ב, ד"ה אשקול.

50. ראה: ר"ש אשתרוק (המאה ה"ד), **מדרשי התורה**, ברלין תרנ"ט, אסתר, עמ' 217.

51. על איבוד "לאומיותם ועממותם", ראה: ר' שלמה חנוך העניך, **אבן שהם**, ווארשא תרע"ב, דף טז ע"א-ע"ב (ושם הבהיר, כי הכוונה לבלימת ההתרבות היהודית, התעצמותם הכלכלית, והתבלטותם במדינה ובשטחי החיים). ועל משמעות של 'איבוד זכויות', ראה: ר"י טאושוונסקי, **פדות יעקב**, ווילנא תרע"א, אסתר ג', ט, דף לא ע"ב-לב ע"א; שם, אסתר ז', ד, דף סג ע"א-ע"ב; ר"א יודלביץ, **יד ה'**, ניו יורק תרפ"ג, ג, ט, דף קמח ע"ב; שם, ז, ח, דף קסח ע"ד. וראה גם: **בית יצחק**, ירושלים תשל"ה, עמ' קיד-קטו, שהביא מדברי ר"ד מאמשינוב (מספר נפלאות יצחק), שהדגיש את איבוד פרנסת היהודים, על ידי שישללו מהם זכויות ורישיונות בענייני מסחר.

52. מנגד, היו שפירשו כי מילת "לאבדם" סובלת, אמנם, הבנות שונות ממוות והשמדה (כמו איבוד דתם, איבוד ממונם, או גירושם), ועם זאת, אחשורוש, מתוך שנאתו את היהודים, אמר להמן "והעם לעשות בו כטוב בעיניך", ובכך נתן לו את הרשות להמיתם (והמן נקט בתחילה בלשון "לאבדם", משום שחשש לומר למלך את רצונו במפורש). ראה (באופנים דומים): **פירוש רבינו זכריה בן סרוק**, אסתר ג', יג; ר"מ אלשיך (לעיל, הערה 17), אסתר ג', ט; ר"ט צהלון (לעיל, הערה 12), דף לח ע"א (לאופן אחד); ר"ח ויטאל (לעיל, הערה 39); ר"ב פערלש (לעיל, הערה 42), דף טז ע"א; ר"ש קלוגר (לעיל, הערה 20), אסתר ג', ט, עמ' רמ-רמא. 53. לגישה הזו, כתבו חלק מן המפרשים, מוסבר יפה מדוע הודגשה במגילה (ח', ה; ועוד בהמשך) "מחשבת המן" ביחס להשמדת היהודים, לפי שהייתה זו מחשבתו שלו בלבד ולא מחשבת המלך.

ומכוונת גם למלכה עצמה (והיו שהחריפו עניין זה, כפי שיובהר כאן להלן). לשתי הגישות שהוצעו כאן, מובנת יפה תמיהת המלך "מי הוא זה ואי זה הוא", לפי ששמע מאסתר פרטים חדשים ומקוממים אודות 'תכנית ההשמדה', וכשהשיבה אסתר "איש צר ואויב המן הרע הזה", ניתן בהחלט להבין, מדוע נתעוררה חמתו של המלך על המן.⁵⁴

אכן, לעומת שתי הגישות הללו ובשונה מהן, ישנה גישה נוספת, שלפיה אחשוורוש ידע שמדובר ביהודים, והבין שתיבת "לאבדם" משמעותה הרג והשמדה, ואף נתן רשות להמן להרוג את היהודים, אלא שהייתה זו רשות 'מסוימת ומוגדרת', ואילו המן חרג ממנה ופעל בניגוד למה שסיכם עמו המלך.⁵⁵ להבנה כללית זו שותפים פרשנים רבים, אלא שהם נחלקו בפרטיה, ושלל רעיונות הועלו על ידם כדי להסביר מה עשה המן בניגוד לרצון המלך.⁵⁶

54. והיה שהדגיש כי אף המן הבין את פשרה של חמה זו, ועל כך נאמר "המן נבעת מלפני המלך והמלכה". כלומר, הוא הבין שחטא גם למלך וגם למלכה. ראה: ר"ב פערלש (לעיל, הערה 42).

55. לפי גישה זו, המן לא העלים מידע מן המלך, אלא הוא לא פעל בהתאם למה שסוכם ביניהם (כמורחב להלן בהערה 56). אכן, יש שאחזו בעיקרה של גישה זו, כי אחשוורוש ידע שמדובר ביהודים, ואף נתן רשות להשמידם, אלא שכתבו כי המן העלים נתונים או סילפם, ועל כך חרה אפו של המלך. יש שכתב כי באומרו "ישנו עם... בכל מדינות מלכותך", גרם לאחשוורוש לחשוב שאין עוד יהודים בעולם חוץ מממלכתו. ראה: ר"י מטראני (לעיל, הערה 39), זכור דרוש ראשון, דף קב ע"ב-ע"ג. ויש שכתב, כי המן אמר על היהודים "ולמלך אין שוה להניחם", והנה עתה, במשתה עם אסתר נתברר, כי לא רק האיש שהציל את המלך הוא יהודי, אלא גם האישה אשר אהב המלך מכל הנשים ובחר בה למלכה היא יהודייה, ונמצא כי המן רימה והטעה את המלך ביחס לטיבם של היהודים ולתועלתם. ראה: ר"ז סורוצקין (לעיל, הערה 46), עמ' נט-ס.

56. בתוך מגוון הרעיונות הללו ניתן להבחין בשלושה ערוצי הבנה שבהם אחזו רוב המפרשים בגישה זו (להלן א-ג) ולצדם יש כמה ביאורים של מפרשים בודדים (להלן ד-ו):

א. רבים אמרו כי אחשוורוש לא היה מעוניין בהשמדת היהודים, אלא תכנית השמדתם שימשה מבחינתו אמצעי להשגת מטרת אחרת. היו שכתבו כי אחשוורוש נתן רשות ש"יכתב לאבדם", כדי שהיהודים ימירו גזרה זו בכסף וייהנה מנכסיהם, או כדי להכניעם, ואילו המן, בניגוד לרצון המלך, התכוון לממש את אבדן היהודים בפועל. ראה: ר' שם טוב מלמד, **מאמר מרדכי**, קושטא שמ"ה, דף לט ע"א (לאופן אחד); רחיד"א, **חומת אנך** א, ירושלים תשכ"ה, אסתר ז', עמ' צה, אות כז (בשם מהר"ח הכהן). והיו שכתבו כי אחשוורוש היה מעוניין בהמרת הדת היהודית והאמצעי לכך היה איום השמדתם, ואילו המן היפך את הדברים, באופן שעיקר מבוקשו של המלך הוא השמדתם. ראה: ר' דוד טבל רובין (לעיל, הערה 39), דרוש י', דף נב ע"ד - נג ע"א; רצ"ה פרבר, **שביל הצבי**, לונדון תשמ"ח, פתשון הכתב, עמ' קמא, ד"ה והנה.

ב. רבים אחרים אמרו כי אחשוורוש נאות והסכים להשמדת היהודים, אבל להשמדה חלקית בלבד, ואילו המן הרחיב זאת להשמדת כולם. יש שכתבו כי אחשוורוש הבין שחלק מהם ייהרגו, וחלק אחר רק ייבזז רכושם. ראה: **ביאור רבי שמואל די אוזיאל** (לעיל, הערה 12),

מהפכו של אחשורוש במשחה השני עם אסתר

מכל מקום, דומה גישה זו לקודמותיה בכך שגם לדידה המן הערים על המלך

עמ' רמו. היו שכתבו, כי גזרת ההשמדה לא כללה נשים וטף, אלא את הגברים בלבד. ראה: רא"ל תאומים (לעיל, הערה 20), דף יג ע"ב, אות מד; ר"י ראזין, **צפנת פענח**, שמות, ירושלים תשכ"א, מגילת אסתר, עמ' קפט. היו שכתבו שהגזרה לא התייחסה אף לכל הגברים, אלא רק לאלו שמגיל עשרים עד שישים. ראה: ר"ח קניבסקי, **טעמא דקרא**, בני ברק תשל"ג, עמ' סה. אחרים כתבו שהמלך נתן אישור להרוג יהודים רק ביום אחד, מתוך ידיעה שלא ייהרגו כולם, והמן נתן רשות להרוג גם לאחר יום זה עד כלותם. ראה: ר"מ טייטלבוים, **ישמח משה על נ"ך ומגילות**, ירושלים תשמ"ו, עסיס רמוני, אסתר ז', ה, דף פה ע"ד. והיו שהציעו כי המלך נתן רשות להרוג רק את המורדים בו או החשודים בכך, אבל מעולם לא עלתה על לבו לקבוע יום מיוחד להשמדת כל היהודים. ראה: רז"ו טננבוים, **אילת השחר**, מונקאטש תרל"ו, דף לה ע"א-לח ע"א; שם, דף סה ע"א.

ג. רבים אחרים אמרו כי אחשורוש הסכים להשמדה כוללת של כל היהודים, ונתן את אישורו המוחלט לכך, אלא שדרש מהמן שתכנית זו תוצא אל הפועל בתבונה ובערמה, ואילו המן לא עשה כן. היו שכתבו כי אחשורוש סיכם עם המן ששמו לא יוזכר ולא יקושר לתכנית ההשמדה, ואילו המן כתב בשם המלך וחתם בטבעתו. ראה: רגז"ו מרגליות (לעיל, הערה 49), אסתר ג', דף ח ע"ב, ד"ה אם על המלך; רחצ"ה ברוידא (לעיל, הערה 21), אסתר ג', י, עמ' 38-39. היה שאמר כי אחשורוש התנה עם המן שתכנית ההשמדה תיעשה בחכמה ובהסתרה, כדי שלא יחבלו בה העמים האחרים, ואילו המן פרסם וגילה זאת לכל העמים. ראה: רי"ש הלוי נתנזון (לעיל, הערה 20), דף קצט ע"ג. ויש שכתב כי אחשורוש סיכם עם המן שלא יגלה את תכנית ההשמדה עד ליום המיועד לה, ואילו המן מיהר לפרסמה מיד לאחשדרפנים ולפחות, באיגרות המיוחדות ששלח להם. ראה: רא"ל פרומקין (לעיל, הערה 46), אסתר ג', ז-יב, סתרי הנלוזים, עמ' 56-58; ז', ג-ה, עמ' 67-69 (על עצם הדבר, ששלח המן איגרות מיוחדות לאחשדרפנים, לפחות ולשרים, בנוסף לאיגרות הגלויות לכל העמים, כבר עמדו המפרשים [ראה הנזכרים לעיל, הערה 39], וחלקם אף ייחסו לכך את כעסו של המלך על המן; אבל לדעתם התרמית באיגרות הייתה חלק מן התרמית הכללית שהחלה בפגישת המן עם המלך, ומשום כך, אין פירושיהם שייכים למסגרת החומר המוצע בהערה זו). ולצד ההסברים הללו, המבליטים את החשאיות, היה שכתב כי אחשורוש היה מעוניין שבתחילה ירוממו את היהודים ואת מעמדם, כדי לעורר נגדם קנאה ושנאה מצד האומות שתכשיר את הריגתם, ולא כך עשה המן. ראה: רמנ"נ יונגרייז, **תורת משה נתן**, בודאפעשט תרפ"ג, לקוטי מגילה ופורים, עמ' צב-צג.

ד. יש שאמרו כי אחשורוש הסכים להשמדה כוללת של כל היהודים, אבל השאיר את הדבר תלוי ברצון העמים ובבחירתם, ואילו המן פרסם זאת בשם המלך כגזרה מחייבת. ראה: **מגילת אסתר ע"פ ר' אלישע גאליקו**, מהד' ר"מ פלאהר, לייקוואוד תשנ"ה, אסתר ז, ו, עמ' קכב-קכג.

ה. יש שאמרו כי אחשורוש הסכים להשמדה כוללת של כל היהודים, אבל 'רק' לכך, ואילו המן, משנאתו אותם, הוסיף שמד והעברתם על דתם (טרם הריגתם). ראה: ר"א פלקס, **עולת חדש השלישי**, טאלשווא תרע"ב, מילי דהספדא, דרוש ט, מאמר רצט, דף נב ע"ב-ע"ג. ו. ויש שכתבו כי אחשורוש בטח בהמן שיבחר באפשרות הטובה ביותר בעניין 'איבוד' היהודים, ולא כך עשה המן. ראה: רא"ל תאומים (לעיל, הערה 20), דף יג ע"ב-ע"ג, אות מה; רא"ל צינץ, **מלוא העומר**, אסתר ג', יא; ז', ד.

ביחס לתכנית ההשמדה. כמו כן, גם הפירושים שהוצעו על יסוד גישה זו, על גוניהם, מיישבים יפה את תמיהת אחשורוש במשתה ואת כעסו על המן.

ב. הערמת המן על המלך בעניין אסתר

רבים אמרו,⁵⁷ וחלקם הציעו זאת במסגרת ההבנות לעיל,⁵⁸ כי מדברי אסתר שקדמו לשאלה זו, "כי נמכרנו אני ועמי" וגו', הסיק המלך, או שכך טענה מפורשות אסתר עצמה, שיש בממלכתו אדם אשר ידע כי היא יהודייה, וכל עניין השמדת היהודים לא היה אלא 'טכסיס מדיני', שבא להסוות ולאפשר את המטרה העיקרית - להרוג אותה!⁵⁹ ועל כך תמה אחשורוש ושאל (או גם על כך), מי הוא זה אשר ידע את זהותה של אסתר, ואשר חרש עליה רעות!?

ובאופן אחר, מתון יותר, היה שכתב,⁶⁰ כי עצם העובדה, שהמן פעל להשמדת היהודים, למרות שידע שהם עמה של אסתר, נחשבת לפגיעה בכבוד המלכה, ועל כך תמה המלך - מי הוא שמלאו לבו לעשות כן!?

57. ראה: ר"א מגרמיזא (הרוקח), **שערי בינה**, ניו יורק תש"מ, עמ' נא-נב (בקיצור); ר"ש הלוי אלקבץ (לעיל, הערה 18), חלק א, אסתר ג', ה, עמ' תי-תיא; שם, חלק ב, אסתר ז', ג-ד, עמ' קפז-קפז; ר' שם טוב מלמד (לעיל, הערה 56), דף לט ע"א (בקיצור); מהר"ל (לעיל, הערה 17), אסתר ז', ה-ו, עמ' רי-ריב; רמ"מ פערלש, **מגילת ספר**, פראג ת"ע, דף מד ע"ב-ע"ג; ר"א הכהן, **עיני העדה** א, אזמיר תרכ"ד, דף קנג ע"ד - קנד ע"א; ר' יוסף ב"ר דוב בער, **תולדות יוסף**, שקלוב תקנ"ו, אסתר ז', דף יח ע"א; רצ"ה ב"ר דוב, **קרן ישועה**, ווארשא תרכ"ו, דף יב ע"ד, אסתר ז', ה; רח"י ניימאן, **ה' מצליח**, למברג תרל"ה, אמרי נועם, אסתר ז', ה; רנ"ח פאפע (לעיל, הערה 19), אסתר ז', ד, דף נג ע"ב; רגז"ו מרגליות (לעיל, הערה 49), אסתר ז', דף יב ע"א, ד"ה ולדעתי; רחצ"ה ברודא (לעיל, הערה 21), אסתר ז', א, עמ' 59; רנ"ג וינטרויב, **עורה כבודי**, ירושלים תש"ז, עמ' סח.

58. כמו: ר"י גרשון (לעיל, הערה 42), עמ' רמט; רי"ב פערלש (לעיל, הערה 42), דף כט ע"א; מלבי"ם (לעיל, הערה 39), אסתר ז', ד; ר"ש סופר (לעיל, הערה 37). ואנו כאן העדפנו לבודד פירוש זה מן ההבנות לעיל, משום שגם מי שלא מקבל אותן, יכול לאחוז בפירוש זה, אשר עומד בפני עצמו, כעולה משמות הפרשנים שהוזכרו בהערה הקודמת.

59. והיו שהוסיפו כי בכוונה תחילה אמרה אסתר "נמכרנו אני ועמי", והקדימה את עצמה לעמה, כדי להורות שכל תכנית ההשמדה לא נולדה אלא מתוך מטרה להרוג אותה. ראה למשל: ר"ש הלוי אלקבץ (לעיל, הערה 18), אסתר ז', ד, עמ' קפז; מהר"ל (לעיל, הערה 17), אסתר ז', ו, עמ' ריא-ריב; מלבי"ם (לעיל, הערה 39), אסתר ז', ד. ובאופן דומה היו שאמרו כי בכוונה הסמיכה תיבת "נמכרנו" לתיבת "אני" לומר שעיקר המכירה בעבורה. ראה: רי"ב פערלש (לעיל, הערה 42), דף כט ע"א.

60. ראה: ר"א הכהן (לעיל, הערה 37), אסתר ג', יא, עמ' מד.

ג. הערמת המן על המלך בעניין הכסף

יש שפירשו, כי כאשר אסתר אמרה למלך "נמכרנו אני ועמי", נתגלה לו כי המן הוליכו שולל בעניין הכסף, ולכן חרה אפו.⁶¹ וביתר ביאור: כאשר בא המן למלך על מנת לקבל את אישורו, הציע המן: "ועשרת אלפים ככר כסף אשקול על ידי עשי המלאכה להביא אל גנזי המלך" (ג', ט). והמלך השיבו: "הכסף נתון לך" (שם, יא). פירושים שונים נאמרו ביחס להצעת המן ולתשובת המלך, וכמה מהם מטיילים אור על כעסו (המאוחר יותר) של המלך. כך למשל, היו שאמרו⁶² כי המלך ויתר על הכסף. אבל המן סילף את האמת, ודאג לכך שבאיגרות שנשלחו אל רחבי הממלכה נכתב כי היהודים נמכרו לו מאת המלך בכסף. או שהמן לא סילף דבר, אלא שאסתר (בעצת מרדכי) היא זו שהעליה עליו שהוא מתפאר על כך שקנה את היהודים מאת המלך בכסף. מנגד היו שאמרו,⁶³ כי לאמתו של דבר המלך ניא את הכסף, אלא שאמר להמן לא לפרסם את הדבר, והמן אף קיים את בקשתו, אלא שהמלך חשב שהמן גילה זאת לאסתר. כך או כך, ב"פרשת הכסף" היה ביזיון למלך, לפי שיאמרו עליו שבשביל בצע כסף ניא את לאבד אומה שלמה, ומשום כך יצא קצפו על המן. באופן אחר היו שהציעו, כי המן הסיק מתשובת המלך "הכסף נתון לך" כי היהודים נמכרו לו לעשות בהם כרצונו,⁶⁴ או ששלל היהודים (לאחר שיושמדו) שייך לו,⁶⁵ אלא שלא לזאת התכוון אחשורוש בתשובתו, וזו הייתה "פרשת הכסף" שהכעיסתו.

* * *

כאמור לעיל, לעומת רוב הפרשנים, אשר התייחסו לראשית דבריה של אסתר, היו גם כאלו שהתייחסו לסוף דבריה - "כי אין הצר שוה בנזק המלך". רבים מהם פיתחו

61. והיו שאמרו כי עצם 'פרשת הכסף' היה בה טעם לפגם, לפי שאם אמנם הייתה האמת כדברי המן, שהיהודים הם אויבי המלך "ולמלך אין שוה להניחם", או אז, מפני מה מלכתחילה בא המן לשחד את המלך בממון רב. ראה: ר"ע סופר, **דעת סופר** (על התורה), ירושלים תש"ן, לפורים, עמ' קפא-קפב.

62. על האופן הראשון ראה: ר"י אייבשיץ (לעיל, הערה 48), דרוש ח, עמ' קמב-קמג. על האופן השני ראה: ר"מ סופר (לעיל, הערה 8), לפורים, דף רג ע"ב.

63. ראה: רמ"מ פרנקיל תאומים, **דרוש וחדוש על מגילת אסתר**, ירושלים תשנ"ו, אסתר ז, ה, עמ' נב-נג.

64. ראה באופנים שונים: רא"ל תאומים (לעיל, הערה 20), דף יב ע"ד - יג ע"ב, אות מג; ר"ש קלוגר (לעיל, הערה 20), אסתר ז', ו, עמ' שפא; רמ"מ פרנקיל תאומים (לעיל, הערה 63), עמ' נא-נב.

65. רמ"מ פרנקיל תאומים (לעיל, הערה 63), אסתר ד', ת, עמ' לה-לו.

את עניין הנזק הכלכלי, המלכותי או אף האישי,⁶⁶ שייגרם למלך אחשורוש מהריגת היהודים ומהשמדתם, ובכך הסבירו את תמיהת אחשורוש "מי הוא זה" ואת כעסו על המן.⁶⁷ ויש מהם שהבליטו את עצם העובדה שהמן פעל מתוך מניעים אישיים, שנאתו את היהודים, ולא מתוך דאגה אמתית וכנה לשלום המלך ומלכותו, ובכך הסבירו את תמיהת המלך וכעסו.⁶⁸

נוסף לכל ההבנות הללו, שנסקרו עד עתה בסעיף זה, שהן הרווחות והשולטות בכיפה בספרות הרבנית, ראוי לציין כי הוצעו ביאורים נוספים, שגם בהם יש כדי ליישב במידה זו או אחרת את הקשיים הנזכרים,⁶⁹ או את חלקם.⁷⁰ אבל, באופן יחסי, מדובר בכמות מצומצמת של פרשנים ופירושים. ועם זאת, בתוך מיעוט זה מתבלט גישה משותפת ומיוחדת של כמה פרשנים, שעליה נעמוד בסעיף הבא.

66. יש שהחריפו נזק זה וכתבו, שמימוש גזרת המן יביא לכך שהמן יעלה לגדולה נוספת וימלוך תחת אחשורוש! ראה: רגז'ו מרגליות (לעיל, הערה 49), אסתר ז', דף יב ע"א, ד"ה ואלו; רצ"ה פרבר (לעיל, הערה 56), מגלת אסתר, עמ' עד, ד"ה עוד י"ל. ויש שהגדיל וכתב כי בדבריה אלו הוכיחה אסתר למלך כי גם הוא בכלל הגזרה ואף נתחייב בנפשו! ראה: ר"א קונקי, **אבק סופרים** א, אמשטרדם תס"ד, עוגת רצפים, דף צ ע"ג, אות יז.
67. ראה למשל: **פירוש מגילת אסתר להרמב"ם** (לעיל, הערה 12), עמ' נח (הנזק המלכותי); **ביאור רבי שמואל די אודיא** (לעיל, הערה 12), עמ' רמב-רמג (הנזק הכלכלי); ר"י מטראני (לעיל, הערה 39), זכור דרוש ראשון, דף קב סע"ב-ע"ג (הנזק המלכותי); ר"ש מאמשטרדם, **בנין אריאל** א, בני ברק תשנ"ז, בית מועד, עמ' שמח-שמט (הנזק האישי); רחיד"א, **נחל אשכול**, אסתר ז', ד (הנזק האישי); רא"נ שייאר, **תורי זהב**, ירושלים תשס"ג, שקל הקדש, עמ' רלח-רלט (הנזק אישי והמלכותי).
68. ראה למשל: ר"ב פרנקל תאומים, **דרושי ברוך טעם**, ירושלים תשנ"ב, פורים, עמ' עט, על הפסוק "כי אין הצר שוה בנזק המלך".
69. ראה למשל (בהרחבה): רש"י ברמזון, **שמשא דשמואל**, וורשא תרנ"ז, השמש בעמק שושן, עמ' 48-61. ותורף ביאורו, כי אחשורוש והמן תכננו ביחד להסתיר את תכנית ההשמדה מן היהודים, ובפרט מאסתר, שגם אם איננה יהודייה, לבטח תגונן על היהודים ובעיקר על מרדכי היהודי שגידלה! ברם אסתר, בחכמתה ובדבריה, הציגה את המן בפני אחשורוש כאהובה, והעלילה עליו שהוא גילה לה את תכנית ההשמדה, ובכך עוררה את קנאת אחשורוש ואת כעסו על המן.
70. ראה למשל, ביחס לשאלת "מי הוא זה": ר"י פצנובסקי, **פרדס יוסף** ב, בני ברק תשנ"ד, שמות כ"ב, ח, עמ' תצב-תצג, בשם ר"מ שפירא מלובלין. והיה שהגדיל וכתב כי שאלה זו בכלל לא נשאלה על ידי המלך אחשורוש, אלא על ידי מלכו של עולם! ראה: ר"י הופשטיין (המגיד מקוז'ניץ), **עבודת ישראל** (על התורה ומועדים), ירושלים תשמ"ח, זכור, עמ' קיג (ואין להשוות דבריו לדברי ר"א אביוב, להלן סעיף ד; שכן, לדברי ר"א אביוב, שאלה זו נשאלה על ידי אחשורוש, אלא שהקב"ה שם את המילים בפיו).

ד. הגישה 'המיוחדת' בספרות הרבנית

לצד הגישה הרווחת בספרות הרבנית, כי הערמת המן על אחשורוש היא שחוללה את המפנה לרעה ביחסו של המלך אליו (ובאופנים השונים שנתבארו לעיל סעיף ג), ולצד פירושים אחרים בספרות הרבנית, שאת מרביתם ניתן להגדיר כפירושים 'אישיים' של חכם זה או אחר, קיימת גישה נוספת, ששותפים לה מספר פרשנים, ולפיה הקב"ה הוא שחולל את המהפך בלב המלך אחשורוש ביחסו להמן וליהודים. כך כתב ר' אליעזר אשכנזי (המאה ה"ט"ז) בספרו **יוסף לקח**⁷¹ (אחר שעמד על בקשת המן "אם על המלך טוב יכתב לאבדם", והתייחס לתגובת אחשורוש):

...לכן אמר לו 'העם לעשות בו כטוב בעיניך' (אסתר ג', יא), כלומר תפרש מלת האבוד כפי רצונך. והורה לנו הכתוב לענין הנס חוזק מה שנתאמת אצל המלך הזה, היות המן זה נאמן ביתו, ולבו בטוח בו שאין כל פעולתיו ומחשבותיו והשתדלותו רק לקרב לו התועלת ולהרחיק ממנו הנזק, עד היותו מניחו לעשות בכל המלכות כרצונו, בלתי היותו חוקר אחריו, שאין לך גדולה רבה ואהבה עצומה מזאת, וכמו שנאמר ביוסף, כאשר רצה לספר הפלגת גודל מעלתו בבית אדוניו המצרי, אמר 'הן אדני לא ידע אתי מה בבית' (בראשית ל"ט, ח), וזו היה הוראת גודל אהבה ואמונת אומן שהיה לו עליו. והורה לנו הכתוב בדבר הזה גודל הנס והפלגתו, שעכ"ז, **אשר לב מלך בידו היפך לבבו כרגע** לבזותו ולתלותו כאחד הריקים.

עמדה זהה ביחס למהפך שחל אצל אחשורוש, הביע ר' משה אלשיך (המאה ה"ט"ז) בחיבורו **משאת משה**⁷² (בהתייחסו לדברי המדרש, אסתר רבה פרשה א א):

וז"ל במדרש: ויהי בימי אחשורוש, שהרג אשתו מפני אוהבו, הוא אחשורוש, שהרג אוהבו מפני אשתו, ע"כ. ...להודיע אשר הפליא לעשות הוא יתברך עם ישראל עמו בימים ההם, כי אחרי נמכרנו להשמיד וכו' גאולה היתה לנו מאתו יתברך. ...על כן החל ואמר הכר נא גדולת הנס והפורקן, כי הנה וי היה לך בימי אחשורוש, שהרג אשתו בשביל אוהבו, ולא שב אפו ממנה עד כלה הרעה, ולא שת לב אל אשתו והרגה מפני אוהבו, והוא אחשורוש, בהוייתו ההיא היפך והרג אוהבו בשביל אשתו, כלומר ואיך תחזקנה ידיך ויפתה לבך לאמר כי אחות היה לך בבית המלך, כי הלא זה דרכו להרוג אשתו בשביל אוהבו, ואם כן גם עתה יהרוג את אסתר בשביל המן אוהבו... **לולי ה' היה לנו ויהפך לבו מן הקצה אל הקצה**, שעם היותו הורג אשתו בשביל אוהבו, הוא אחשורוש בהוייתו, **היפכו הוא יתברך**, יהרוג אוהבו בשביל אשתו.

ובאופן דומה לדברי ר"מ אלשיך בהבנת המדרש, כתב גם ר' יוסף מטראני (המהר"ט, המאות ה"ט-ה"י"ז) בספר דרשותיו, **צפנת פענח**:⁷³

71. ר"א אשכנזי (לעיל, הערה 7), אסתר ג', י, עמ' קטו.

72. ר"מ אלשיך (לעיל, הערה 17), אסתר א', א, עמ' שעב-שעג.

73. ר"י מטראני (לעיל, הערה 39), זכור דרוש ראשון, דף קב ע"ב, ד"ה ויהי. גם ר' טוביה הלוי, מחכמי צפת בימי המהר"ט, הציע הבנה זו בדברי המדרש, וכתב: "הגם אם כונתם לומר שנס

...ורד"ל אמרו במדרש הוא אחשורוש שהרג אשתו מפני אוהבו, והרג אוהבו מפני אשתו. ... אבל כונתם ז"ל להראו' השגחתו יתברך, **שלב מלך בידו, לכל אשר יחפוץ יטנו**, שהרי הוא עצמו אתמול הרג את אשתו כבודה בת מלך מפני המן, ואחר כך הרג המן מפני אשתו, אשר בעצתה הגיעה למלכות...

בדרכם זו של ר"א אשכנזי, ר"מ אלשיך ומהרי"ט, הלכו, כאמור, פרשנים נוספים,⁷⁴ ולדברי כולם נמצא, כי את המפנה לרעה שחל ביחסי המלך והמן יש לשייך לגורם על טבעי - לאלוהים.

לשון אחר: לדעתם, אחשורוש 'האמתי', אותו שהכרנו עד כה בסיפור המגילה, אכן היה אמור להתנהג באופן שונה לגמרי, אלא שהקב"ה הפך את לבבו, ובאורח פלא עשאו "לאיש אחר"⁷⁵ - לאויב את המן מחד ולאויב ישראל⁷⁶ מאידך!

גישה זו, בעצם, מטילה אור חדש על מה שאירע במשתה השני של אחשורוש עם אסתר והמן, ויש בה כדי לספק פתרון אחד ומקיף לכל התמיהות שעוררה התנהגותו של אחשורוש.⁷⁷ לאמור: עתה נוכל לומר, כי באמת לא היה מקום לשאלתו "מי הוא זה", וגם לא הייתה כל הצדקה לכעסו על המן, שהרי את הכול עשה בעצה אחת עמו, ובעצם, לא הייתה כל סיבה לכעס מצדו כל עיקר, וכפי שנתבאר כל זה בהרחבה (לעיל, סעיף א), אלא שהקב"ה היפך את לבבו של אחשורוש, ובניגוד למצופה, הוא גרם לו לתמוה ולכעוס, ועורר את חמתו על המן!

גדול היה שהרג את המן, ולא בטבע להרוג אוהבו מפני אשתו, שהרי הוא אחשורוש שהרג אשתו מפני אוהבו, אלא שמאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו, איך נהפך לאיש אחר". ראה: ר"ט הלוי (לעיל, הערה 39), פרשת פקודי, דף קעט רע"א. אבל הוא עצמו דחה הבנה זו, ופירש כי, אדרבה, המדרש בא ללמד שהמהפך היה באופן טבעי!

74. ראה למשל: ר"ק קרויס, **מגילת אסתר עם פירוש שושנת יעקב**, בני ברק תשנ"ט, אסתר א', א, עמ' טו (שהתייחס גם הוא לדרשה במגילה יא ע"א "הוא ברשעו מתחילתו ועד סופו"). וראה גם: ר"ח בן עטר (בעל **אור החיים**), **ראשון לציון**, אסתר א', א, אשר כתב בכלליות (בלא להתייחס למשתה השני עם אסתר): "והטובה מאת ה' ברוך הוא, היפך רצונו וטבעו של אחשורוש".

75. כלשון ר"ט הלוי (לעיל, הערה 39).

76. כדברי ר"ק קרויס (לעיל, הערה 74): "אשר בידו לב שרים ומלכים הטה לבבו לטוב לישראל".

77. יש לשים לב לעובדה, כי הפרשנים שצוטטו עד כה לא התייחסו לנקודת הזמן, שבה הפך ה' את לבבו של אחשורוש במהלך המשתה. רבה הסבירות, שהדבר אירע לאחר ששמע המלך את דברי אסתר, והוא התבטא כבר בתגובותיו הנידונות כאן, כפי שהוצע בפנים (וכפי שעולה מדברי ר"א אביוב שובאו להלן). אבל, קיימת גם האפשרות, שהמהפך חל בשלב מאוחר יותר (ראה: ר"ש קלוגר [לעיל, הערה 20], אסתר ז', ז, עמ' שפב, שכתב כי המהפך חל כאשר שהה המלך בגינת הביתן). הסבור כאפשרות האחרונה לא יוכל לקבל את ההבנה המוצעת בפנים, והוא ייאלץ ליישב את הקשיים על אחשורוש בדרכים המגוונות שנסקרו בסעיף הקודם. משום כך נזהרנו בלשונונו, ולא ייחסנו את הפתרון המוצע בפנים לפרשנים עצמם, שהרי דעתם בעניין זה לא נתבארה, אלא ייחסנו אותו לגישתם המיוחדת בלבד.

מהפכו של אחשורוש במשנה השני עם אסתר

דברים מפורשים ברוח ההבנה הזו, ביחס לשאלת "מי הוא זה", מצאנו לר' אהרן אביוב (מאות ט"ז-י"ז) בספרו **שמן המור**, אשר התייחס לכפל תיבת "ויאמר" בתשובת המלך לדברי אסתר, ככתוב "ויאמר המלך אחשורוש ויאמר לאסתר המלכה" (ז', ה), וכך פירשו:⁷⁸

...שכיון שהיא התפללה לאלקי מרום, מן השמים נענית, ולכן במאמר הראשון אמר 'ויאמר המלך אחשורוש', שאמירתו היה ברע כי שונא הוא, וכוונתו היתה רעה. אמנם, מן השמים לא נתנוהו ובא מלאך וסטר על פיו, וזהו 'ויאמר לאסתר המלכה', שמן השמים שמו הדברים בפיו, ושאל 'מי הוא זה ואי זה הוא'...

מדברי ר"א אביוב עולה, כי באמת לא היה כל היגיון בשאלת המלך "מי הוא זה" וכו', אלא "שמן השמים שמו הדברים בפיו", ופירושו זה משתלב יפה בתפיסה הכללית שהוצגה כאן, כי לאמתו של דבר לא היה כל היגיון בהתנהגות המלך כלפי המן במשנה הזו, אלא ש"מאת ה' היתה זאת".

* * *

עתה ברצוננו לדון בייחודה של הגישה שלפנינו, אלא שטרם נעשה זאת נציין כי יסודותיה הרעיוניים אינן חידושה של הספרות הרבנית.

עצם הרעיון, שה' מטה לבם של מלכים כרצונו, כבר ידוע מן המקרא, וככתוב: "פלגי מים לב מלך ביד ה' על כל אשר יחפץ יִטְנֶה" (משלי כ"א, א), ואף חז"ל עמדו על כך בהרחבה במדרש משלי (שם), ואמרו:⁷⁹

ר' ישמעאל אומר: פלגי מים ביד ה', מה המים הללו כשאתה נותנן בכלי, אתה מטה אותן לכל צד שאתה רוצה, כך כשבשר ודם עולה למלוכה, לבו נתון ביד הקב"ה. אם זכה העולם, הקב"ה מטה לבו של מלך לגזירות טובות, אבל אם נתחייב העולם, הקב"ה מטה לבו לגזירות רעות, וכל גזירה וגזירה שיוציא מפיו, אינה יוצאה בתחלה אלא מלפני הקב"ה, ולכך נאמר 'על כל אשר יחפץ יטנו'.

גם הרעיון שה' מעורר חמת מלך על נתיניו, למרות שמבחינה טבעית אין לה כל מקום והצדקה, עמדו עליו חכמי התלמוד והמדרש. כך נאמר בבבלי מגילה (יג ע"ב); וכעין זה בבראשית רבה פרשה פח ג, מהד' תיאודור-אלבק עמ' 1079; אסתר רבה פרשה ו (יג):

78. ר"א אביוב (לעיל, הערה 12), אסתר ז', ה, עמ' קצב-קצג. ועיין שם, שהציע פירושים נוספים לכפל זה.

79. ובעקבותם הלכו פרשני משלי. ראה בקיצור: רבנו יונה ומצודת דוד, משלי שם. ומאלפים דברי מלבי"ם, משלי שם: "פלגי מים לב מלך - הגם שלב האדם הפרטי נתון ברשותו והבחירה בידו, לא כן לב המלך, אחר שבבחירתו תלוי אושר הכלל, ואם יבחר בדרך רע ישחית רבים ועצומים, לכן לבו זה הכללי הוא ביד ה', והוא בעניני הכלל משולל הבחירה".

'בימים ההם ומרדכי יושב בשער המלך קֶצֶף בגתן ותרש' (אסתר ב', כא) - אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: הקציף הקדוש ברוך הוא אדון על עבדיו לעשות רצון צדיק, ומנו - יוסף, שנאמר: 'ושם אתנו נער עברי' וגו' (בראשית מ"א, יב). עבדים על אדוניהן לעשות נס לצדיק, ומנו - מרדכי, דכתיב: 'וַיַּדַע הַדָּבָר לַמְרַדְכִי' וגו' (אסתר ב', כב).

דברי ר' יוחנן אלו,⁸⁰ שמן השמים הקציפו את פרעה על שר האופים ושר המשקים, וכמו כן, הקציפו את בגתן ותרש על אחשוורוש, לבטח מכשירים את הקרקע לספרות הרבנית לעשות צעד נוסף, ולומר שמן השמים הקציפו את אחשוורוש גם על המן, כדי להוריד את המן מגדולתו, ולהושיע את ישראל מיד צריהם.

עם זאת, למרות שהגישה הרבנית שהוצעה בסעיף זה עושה שימוש ביסודות רעיוניים קדומים וידועים, הרי כשאנו משווים אותה לגישות הרבניות האחרות שהוצעו בסעיף הקודם, ואף לחומר שבספרות התלמודית והמדרשית שהובא בסעיף שלפני כן, יתברר שיש בה מן החידוש, ובשניים:

א. בניגוד לכל הגישות האחרות, אשר מטפלות בתגובות המלך נוכח דברי אסתר, ומיישבות בפועל, ואף אחת לאחת, את הקשיים שהן מעוררות - הגישה שלפנינו מותירה את הקושיות במקומן, וכמו אומרת: הקושיות הן אכן קושיות, ועם זאת קרה מה שקרה לפי שיד שמימית כיוונה את ההתרחשויות.

יותר מכך: גישה זו ניזונה מן הקושיות הללו ועליהן היא מתבססת, ומשום כך היא 'מעוניינת' בקושיות הללו; שהרי ככל שאלו יעצימו ויחריפו, רק תתחזק ותגדל ההכרה במעורבות השמימית המיוחדת שהייתה, לשיטתה, באירועים הללו!

ב. למרות שהכול מודים, בספרות התלמודית והרבנית, כי סיפור המגילה כולו חוסה בצל השגחת ה' וכי ידו הייתה נטויה על כל מה שאירע בה, ובכלל זה המשתה הנידון, נתפלגו הדעות בטיבה של ההשגחה השמימית ששררה במהלכו.

לכל הגישות האחרות, מדובר במעורבות שמימית 'טבעית' - מעורבות המשתלבת במהלך ההגיוני של החיים, ואשר מעורה בצורת החשיבה האנושית - באופן שהצופה מן הצד מסוגל להבין יפה מה פשר שאלת המלך "מי הוא זה", ומדוע חל אצלו מפנה לרעה ביחסו להמן. אבל לפי הגישה הרבנית שלפנינו, מדובר במעורבות שמימית 'נגד הטבע'⁸¹ - מעורבות הפועלת בניגוד לטבע האנושי ולהלך רוחו, ואשר מתמרנת בניגוד לציפיות שהוא מעורר בקרב סביבתו - באופן שלא היה כל היגיון בתגובת המלך, וחמתו על המן אכן מעוררת תמיהה.

80. על החמה שאליה מתייחס ר' יוחנן, ועל מקומה של החמה בכלל בסיפור המגילה ומשמעותה, ראה: א' סגל (לעיל, הערה 1), וראה גם הביקורת עליו: M.V. Fox, *Character and Ideology in the Book of Esther*, Columbia 1991, p. 242.

81. וראה להלן סעיף ה, המצוטט בפנים מדברי ר"ש די אוזיידא ור"א אשכנזי.

מהפכו של אחשורוש במשתה השני עם אסתר

לשון אחר: בעוד שלרוב הגישות והפירושים, השגחת ה' במשתה הזו הייתה סמויה לחלוטין, ואשר נאמר והתרחש בו לא היה אלא 'נס נסתר' לגמרי, הרי שלגישה המוצעת כאן, הנס לא היה כה נסתר, אלא במידה מסוימת ניכר וגלוי, הואיל וההתרחשויות במשתה הזו היו בניגוד לכל התחזיות והסיכויים!⁸²

ה. הנהגת ה' ומעורבותו נגד הטבע במגילת אסתר⁸³

מעורבות שמימית - בהטיית לב האדם ובהשפעה על רוחו ורגשותיו, ואף על דיבוריו ומעשיו, נגד טבעו ואופיו - כמו זו שתוארה והוסברה בסעיף הקודם ביחס למלך אחשורוש, יש לה מהלכים בספרות הרבנית, כך מתברר, לאורכה ולרוחבה של מגילת אסתר.

באופן מיוחד מתבלט בכך, בספרות הרבנית, ר' שמואל די אוזידא (צפת, המאה הט"ז), אשר הרבה לפרש ברוח הבנה זו,⁸⁴ ולגבי לא מעט אירועים במגילה זו קבע שהם "הפך הטבע" ואף "מעשה נסים". לשם התרשמות והבהרת העניין נציע כאן שניים מפירושו אשר מתייחסים למשתה הנידון במאמרנו זה.

א. לאחר שהצביעה אסתר על המן ואמרה "איש צר ואויב המן הרע הזה", מסופר במגילה: "והמן נבעת מלפני המלך והמלכה" (ז', ו), וביחס למשפט הזה כתב ר"ש די אוזידא:⁸⁵

...ואמר הפסוק שעם היות שלפי זה היה להמן מקום התנצלות לומר שלתועלת המלך כיון, ומענין המלכה היה אפשר להתנצל כי שגגה היא בידו, ולא ידע שהם קרובים למלכה, וכמו שאחשורוש לא היה יודע עד הנה, כי לא הגידה אסתר את עמה כו', או

82. יושם אל לב, כי הנידון כאן ביחס למעורבות השמימית הוא אופן השתלבותה במהלך אירועי המגילה ואופי השפעתה על דמויותיה, שבזה נתבדלו הגישות הנזכרות. אבל ישנו תחום נוסף ונכבד, שחורג ממסגרת מאמר זה, והוא מניעי המעורבות השמימית ושיקוליה - היינו מה הביא לכך שהחליט ה' להציל את עמו ישראל ולהתערב לטובתם באירועי המגילה, ומה היו זכויותיהם של ישראל באותה העת, ובזה אין הכרח שייבדלו הגישות השונות.

83. על יסוד אמוני זה במגילת אסתר, על טיבו ועל ביטויו הנוספים, ראה גם: ב' שפיגל, 'מדוע "יוסף מוקיר שבי" קנה את הדג?', סיני קלג, תשס"ד, עמ' סד-סט.

84. בנוסף לשתי דוגמות שיובאו להלן בפנים, ראה: **ביאור רבי שמואל די אוזידא** (לעיל, הערה 12), עמ' לח, פב, קד, קכה, קכט, ריט, רעב, רעו, רעז, רעט, רצג-רצה.

85. **ביאור רבי שמואל די אוזידא** (לעיל, הערה 12), עמ' רמז-רמח. פירוש זה איננו של ר"ש די אוזידא עצמו, אלא הוא העתיקו מילה במילה מפירוש מגילת אסתר של רבו - ר' אלישע גאליקו (ראה: **מגילת אסתר ע"פ ר' אלישע גאליקו** [לעיל, הערה 56], אסתר שם, עמ' קכב). ומכל מקום, מכך שראה לנכון לצרף את הפירוש הזה לחיבורו יש ללמוד על מגמתו, להבליט את יד ה' הפועלת נגד הטבע בסיפור המגילה.

צד התנצלות אחר, ועם כל זה **מן השמים נסתייעו** שנסתתמו⁸⁶ טענותיו. וז"ש 'והמן נבעת מלפני המלך והמלכה' ... באופן שהיה מקום למלך לחשוב כי כנים דברי אסתר, דמעיקרא בתחלת דברי פיהו היתה כונתו לרעה ולא לתועלת המלך.

לדבריו,⁸⁷ היה להמן מה לומר להגנתו ולהצלתו, אלא שמן השמים סובבו,⁸⁸ בניגוד לטבעו של המן וליכולת ביטויו, שנשתתק, ושלא יוכל לחלץ עצמו בכוח לשונו מן ההאשמות שטפלה עליו אסתר.

ב. לאחר שחזר המלך מגינת הביתן, וראה את המן נופל על המיטה אשר אסתר עליה, מסופר במגילה: "ויאמר המלך הגם לכבוש את המלכה עמי בבית הדבר יצא מפי המלך ופני המן חפרו" (ז', ח), וביחס למשפט האחרון כתב ר"ש די אוזידא:⁸⁹

ואמר 'הדבר יצא מפי המלך', ולא אמר הדבר הוציא המלך מפיו, להורות שאף **שבדוך הטבע לא היה ראוי שהמלך יוציא דברים הללו מפיו**, כי אין להאמין שבשעה ההיא תקפו יצרו לכבוש את המלכה, אחרי ראות פני המלך זועפים, ושכלתה אליו הרעה מאת המלך, ובוודאי שמה שהיה על המיטה היה לחלות פני אסתר לבקש על נפשו, אכן **הש"ת שם בפיו** של אחשוורוש את אשר ידבר, ויצאו אותם דברים מפיו בלי כוונתו בהם, וז"ש 'הדבר יצא מפי המלך'.

אם באירוע הקודם, לדעת ר"ש די אוזידא, מעורבות ה' באה לידי ביטוי ב'סתימת' פיו של המן, עתה היא נתממשה ב'פתיחת' פיו של אחשוורוש ובשימת מילים על לשונו, וגם אירוע זה, כמובן, היה בניגוד גמור ל'דרך הטבע', ובמקרה הזה - לטבעו של אחשוורוש.

יצירתו של ר"ש די אוזידא סביב מגילת אסתר, כאמור, מתעטרת בגישה פרשנית זו. אבל יש לזכור שאין הוא עומד בה בגפו, וככל שנרחיב ונעמיק את היכרותנו עם הספרות הרבנית הענפה שנכתבה סביב מגילה זו, ובעיקר מראשית המאה הט"ז ועד ימינו אנו, מהרה נגלה שפע הולך וגדל של פירושים,⁹⁰ אשר, בסגנונות שונים

86. מכאן חסר בכתב היד של פירוש ר"ש די אוזידא, והמהדיר רח"א קאופמן השלים זאת מפירוש ר"א גאליקו.

87. רעיון זה אמרוהו גם: ר"א אביוב (לעיל, הערה 12), אסתר ז', ו, עמ' קצה; ר"ש קלוגר (לעיל, הערה 20), אסתר ז', ה, עמ' שעז-שעח.

88. נסים שכאלו כבר מצאנום בספרות חז"ל. כך למשל, בתיאור הנסים שנעשו לפינחס, נאמר בסנהדרין פב ע"ב (ביחס לזמרי): "שהיה לו לדבר, ולא דבר".

89. **ביאור רבי שמואל די אוזידא** (לעיל, הערה 12), עמ' רנ. וכעין זה כתב גם ר"ש קלוגר (לעיל, הערה 20), אסתר שם, עמ' שפב-שפג, אלא שלעומת ר"ש די אוזידא שנתלה במילה "יצא", הוא נתלה במילת "המלך" שבפסוק ("הדבר יצא מפי המלך") המרמזת כי מאת 'המלך', מלכו של עולם, נסתבב הדבר.

90. לא כאן המקום להציע סקירה מלאה ומפורטת, ונסתפק אפוא במספר דוגמות (לפי סדר פסוקי המגילה): ר"א אשכנזי (לעיל, הערה 7), אסתר א', ה, על הפסוק "והשתיה כדת אין אנס"; שם, אסתר א', ט, על הפסוק "גם ושתי המלכה עשתה משתה"; **פירוש הגר"א על דרך**

מהפכו של אחשורוש במשתה השני עם אסתר

ומגוונים, מצביעים על מעורבות שמימית נגד הטבע - מעורבות שאיננה 'זורמת' עם המהלך המתבקש של אירועי המגילה, ואשר אינה עולה בקנה אחד עם הציפיות שיוצרות הנפשות הפועלות בה.

* * *

באשר לפשרה של הנהגת ה' מיוחדת זו במגילה, מתקבל הרושם מן הספרות הרבנית, כי היא נועדה⁹¹ לחדד ולהשריש את ההכרה בשלטונו המוחלט של הקב"ה בעולם - על בריותיו ועל קורותיהם.⁹² כך למשל, כתב בקצרה ר"ש די אוזידא, בהתייחסו לאחד מאירועי המגילה, שבו, לדעתו, פעלה הנהגה זו:⁹³

הורה לנו כי כל הדברים מושגחים מאתו ית', והראיה, היות הדברים הפך הדרך והפך הטבע.

וביתר הרחבה עמד על הרעיון הזה ר"א אשכנזי בחיבורו **יוסף לקח**, בהתייחסו לסיבה שבגללה הועלתה מגילת אסתר על הכתב (אסתר א', א):

הפּשט, אסתר א', כא, על הפסוק "וייטב הדבר לפני המלך והשרים"; ר"י עראמה (לעיל, הערה 42), אסתר א', כב, על הפסוק "וישלח ספרים"; ר"י לורברבוים מליסא (לעיל, הערה 48), אסתר ב', ט, על הפסוק "וישנה ואת נערותיה לטוב"; שם, אסתר ב', יא, על הפסוק "ובכל יום ויום מרדכי מתהלך"; ר"א אביוב (לעיל, הערה 12), אסתר ב', כג, עמ' פז, על הפסוק "ויכתב בספר דברי הימים לפני המלך"; ר"א אשכנזי (לעיל, הערה 7), אסתר ה', א, על הפסוק "נכח פתח הבית"; ר"א אביוב (לעיל, הערה 12), אסתר שם, עמ' קלח; ר"מ אלשיך (לעיל, הערה 17), אסתר ו', א, על הפסוק "בלילה ההוא נדדה שנת המלך"; ר"ש הלוי אלקבץ (לעיל, הערה 18), אסתר ז', ח, על הפסוק "הגם לכבוש את המלכה"; ראש"ב סופר, **כתב סופר** (על התורה), א, תל אביב תשנ"ה, עמ' שצ, על הפסוק "ומאמר אסתר קים"; ר"ז הלוי סולובייצ'יק, **חידושי הגר"ז על תנ"ך ואגדה**, ירושלים תשנ"ו, אות קצח, עמ' 80, על הפסוק "וישם המלך אחשורוש מס".

91. לא רק להנהגה שמימית זו יוחסה התכלית האמונית להראות שהכול מאת ה'. כך למשל, ר"ש לנייאדו (ארם צובה, מאות ט"ז-ז"ז) עמד על כך שגם עליית אסתר לגדולה וגם עליית מרדכי לגדולה נגרמו על ידי המן, וכתב: "והכל כדי להראות כי אשר יחפוץ ה' יעשה, על ידי האויב עצמו". ראה: **חומש שמות עם כלי חמדה**, ירושלים תשמ"א, פרשת תצוה ב, עמ' 117.

92. הכרה זו היא עניין גדול ונכבד בספרות המחשבה והמוסר. כך למשל, כתב רמב"ן, בפירושו לתורה, שמות יג, טז: "שאינ לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד... הכל בגזרת עליון". ובדור האחרון, למשל, כתב אחד מבעלי המוסר והורה, כי "הקב"ה רוצה שבכל הקורה אותנו נראה את יד הש"ת". ראה: ר"ח פרידלנדר, **קונטרס הבה נראה את יד הש"ת**, ניו יורק תשמ"ה, אות יב (ונדפס שוב בסוף ספרו **שפתי חיים, פרקי אמונה והשגחה**, א, בני ברק תשנ"ט, עמ' תמח).

93. **ביאור רבי שמואל די אוזידא** (לעיל, הערה 12), עמ' קד.

וכן נתבאר שלא הוצרכו לכתוב המעשה שהיו בפרטות, כי אם לפרסם היותו נס מופלג מאתו יתברך, לא מקרה והזדמן, וזה לא יתפרסם כי אם על ידי סיפור המעשה והמקרים המשונים אשר קדמו להצלה ההיא, אשר מהם ומהמונם יתבאר לכל משכיל, היות הדבר מאת ה' היא נפלאות בעיניו. עם היות שלא היה במעשה הזה ובהצלה הזאת דבר יהרוס הטבע המוטבע ביסודו, כמהפכת המים לדם, או קריעת הים, וכדומה להם.

...אמר המחבר, אחרי סיפור העיקרים התכופים שקדמו, והעצות שנעשו לכלותינו, וכולם מפיר מחשבות ערומים הפרם והפכם על פני חושבם, הנה ודאי יתפרסם פרסום מוחלט, מאת זה אלוקינו קוינו לו היתה זאת לנו.

לדבריו, הגם שלא היו באירועי מגילת אסתר נסים גלויים הסותרים את "הטבע המוטבע ביסודו", היו בה נסים נסתרים, היינו התרחשויות שהיו בניגוד גמור למהלך הטבעי של האירועים שקדמו להם, ובאמצעותם ניכרת יד ה' במגילה באופן עז וברור, ומטעם זה, לדעתו, העלו את דברי המגילה הזו על הכתב, כדי "לפרסם היות הדברים מאתו!"⁹⁴

אכן, מעבר לתרומה האמונית-המחשבתית, ההכרה בה' ובשלטונו המוחלט בכל אשר נעשה באירועי המגילה, וזאת הן לאותו דור שחווה את התרחשות המגילה הן לכל הדורות הבאים לכשיקראו את סיפורה, יש שייחסו להנהגת ה' מיוחדת זו גם תרומה פרגמטית-מעשית, וזאת אף לאישי המגילה עצמם ולאופן התנהלותם! כך למשל,⁹⁵ כתב מלבי"ם בחיבורו **אגרת הפורים**, בעמדו על דברי מרדכי לאסתר "אל תדמי בנפשך להמלט בית המלך מכל היהודים" (ד', יג):

הודיע לה בשליחות הזה כמה פנות יקרות. (א) כל שאנו רואים **דבר היוצא מן הרגילות ומן הטבע**, צריכים אנו לשית על לב כי ה' עשהו, להיות זה אמצעי אצלו לאיזה תכלית השגחיי, וסבה לאיזה מסובב. ועפ"ז אחר שהצלחת אסתר, שתעלה משפל מצבה אל בית המלכות, הוא רחוק מן הענין הרגיל, בהכרח היה בדבר ה' לאיזו תכלית, ואחר שראינו שאז קרה לישראל הצרה הכוללת, מבואר כי הזמינה ה' לרפאות על ידה שבר עמו.

לדבריו, כאשר מתרחש אירוע החורג "מן הרגילות ומן הטבע", מעבר לכך שיש לראות בו את יד ה', יש לדעת, שהוא נושא מסר מעשי. לאמור: באמצעות אירוע שכזה מכוון ה' ומדריך את מי שהאירוע נוגע אליו, לאופן פעולה מסוים, אשר לעתים נדרש ממנו מיד ולעתים לאחר זמן.

94. כלשון ר"א אשכנזי בהמשך דבריו שלא צוטטו כאן.

95. לדוגמה אחרת, שבה אסתר קיבלה החלטה מעשית בעקבות הנהגת ה' שלא כדרך הטבע, ראה: ר"א לאפיאן, **לב אליהו ב**, ירושלים תשל"ט, מאמר 'וביד כל אדם יתווס', עמ' רנח, בהערה מאת העורכים.

מהפכו של אחשורוש במשטה השני עם אסתר

גישה אמונית זו, סבור מלבי"ם, היא שגרמה למרדכי, עם פרסום תכנית ההשמדה של המן, להבין למפרע ולהסיק, שכל בחירתה המופלאה של אסתר לא נסתבבה משמים אלא למען הצלת עמה, והיא שהובילה אותו לנקיטת צעד מעשי - הפעלת לחץ על אסתר ותביעתו ממנה ללכת ללא דיחוי אל המלך, "להתחנן לו ולבקש מלפניו על עמה" (ד', ח).⁹⁶

ולהשלמת התמונה נאמר, כי בהמשך דבריו שצוטטו כאן לעיל, הוסיף ר"א אשכנזי וכתב, כי לאמתו של דבר, הנהגה זו המאפיינת את מגילת אסתר, מלווה את עם ישראל לאורך הגלות האחרונה כולה, ובלשונו (א', א):

כי כאשר רבו עוונותינו ונתמעטו זכויותינו, וחרב בית קדשינו, ואין אנחנו כדאי לעשות לנו נס בפרסום, כהלחמו ביום קרב, הנה אז יצילנו במסתרים. משל למה הדבר דומה... כך השי"ת, עם היותנו בגלות ובהסתרת פנים, הנה הוא מסבב סיבות להצילנו מיד קמינו, עד אשר לא יתפרסם היות ההצלה ההיא מאתו יתברך. אמנם, אנחנו צאן מרעיתו, אשר הודיע לבני ישראל עלילותיו, יתפרסם אלינו מתוך המקרים **הרבים התכופים משונים מן הטבע המורגל**, וכל שכן כאשר נראה הפרת עצות ובטול מחשבות והפיכתם שיתאמת יותר אצלינו כי הדברים נמשכים מאת אשר בידו נפש כל חי חופש כל חדרי בטן.

ביחס לדבריו אלו, ראוי להדגיש, כי חידושו איננו ביחס לתופעה הכללית - עצם קיומו הממושך והפלאי של עם ישראל, שעליה כבר חז"ל הצביעו כתופעה על טבעית, אף הגדירו את עמנו כ"כבשה העומדת בין שבעים זאבים", וקבעו:⁹⁷ "גדול הוא הרועה שמצילה ושומרה!"⁹⁸ אלא חידושו של ר"א אשכנזי הוא ביחס לפרטי התופעה ולדרכי הליוכה. לאמור: אם נבחן לגופם את האירועים השונים שעברו על האומה הישראלית ואת קורותיה, גם אז, בהם ובאופי השתלשלותם, נוכל לאתר מעורבות שמימית המנוגדת ל"טבע המורגל!"⁹⁹

96. ויש שהגדיל וכתב, כי מכך שראה מרדכי, שהנהגת ה' בכל השתלשלות האירועים מאז הריגת ושתי היא שלא כדרך הטבע, לכן דרש מאסתר שגם היא תנהג שלא כדרך הטבע, היינו - שלא תמתין עד שהמלך יקרא לה, אלא תבוא אליו מיזמתה, למרות שהדבר כרוך בסיכון חייה. ראה: ר"א לאפיאן (לעיל, הערה 95), עמ' רנז-רנח.

97. תנחומא תולדות ה. וכעין זה באסתר רבה פרשה י א.

98. אף בהגות העולמית הכירו בתופעה על טבעית זו, ראה (לקט מגוון של מקורות): **הפלא הגדול בהיסטוריה**, ירושלים תשס"א, עמ' 4-10, 18-20; ר"א פז, 'התעלומה הגדולה בהיסטוריה', **עת לחשוב** 22, תשס"א, עמ' 30-31, 40.

99. ראוי לציין, כי תפיסה זו, שהשגחת ה' על עם ישראל ומעורבותו הם נגד הטבע, יש לה ביטויים בספרות התורנית גם בדורנו, והיא הובלטה בניתוח אירועים והתרחשויות ביחס לציונות, לשואה, לאירועי התקומה של מדינת ישראל, וביחס למלחמות השונות שחוה הישוב היהודי בארץ. ראה למשל: ר"י שוורץ, **נס להתנוסס** (על שאירע בשנים תש"ן-תשנ"א ובמלחמת המפרץ), ירושלים תשנ"ב; נ' שפרכר, **מלחמות אני עשיתי** (על נסי מלחמת

סיכום

מאמרנו זה התמקד בניתוח של אירוע בודד במגילת אסתר - התנהגותו של המלך אחשורוש ותגובותיו לדברי אסתר, במהלך המשתה השני שהיא ערכה לו ולהמן. הצענו כאן את הגישות השונות בספרות חז"ל ובספרות הרבנית לפשר מהפכו של המלך, שהתבטא ביחסו השלילי והעויין להמן ולתכנית ההשמדה. נתברר לנו, שבתוך מכלול הדעות ומגוון הפירושים שבספרות הרבנית, קיימת גישה מיוחדת, שלפיה לא בשר ודם חולל את המהפך הזה, אלא האלוהים הוא ששלט באחשורוש וניצח על התנהגותו באותו משתה.

ייחודה של גישה זו ניכר בשני עניינים, המשלימים זה את זה: א. בניגוד לשאר הביאורים, גישה זו משאירה את השאלות והתמיהות על התנהגות אחשורוש במלוא חומרן וחריפותן, ולדידה, התנהלותו של אחשורוש באמת לא ניתנת להבנה, ותגובותיו אינן מתיישבות עם השכל הישר; ב. למרות שהכול סבורים שיד ה' מעורבת בסיפור המגילה ותחת השגחתו התנהל גם המשתה הזה, לשאר כל הגישות מדובר במעורבות שמימית 'שגרתית', אשר השתלבה, כדרכה, במהלך הטבעי והמסתבר של תגובות אחשורוש, ומשום כך קשה לחוש בקיומה; ואילו לגישה הזו, מדובר במעורבות שמימית 'מוגברת', מורגשת יותר, לפי שהיא פעלה נגד טבעו של המלך, ותמרנה באופן הפוך מן הציפיות שעוררו מעשיו עד כה, הן בקרב הדמויות שבסביבתו הן אצל קוראי סיפור המגילה.

אכן, גישה זו, המצביעה על מעורבות שמימית הפועלת נגד הטבע האנושי והגיונו, איננה מצטמצמת להבנת מהפכו של אחשורוש, אלא יש לה ביטויים רבים ומגוונים בספרות הרבנית גם ביחס לשאר אירועי המגילה ואישיה, ויש בספרות הרבנית שאף עמדו על פשרה של מעורבות זו, תועלתה ותרומתה.

(המפרץ), בני ברק תשנ"ג; ר"ר רפאל, **עתיד ישראל והאנושות**, ירושלים תשנ"ט, עמ' 145-175 (מקום המדינה עד ימינו); (בעילום שם המחבר), **כור לזהב**, על ספר איוב, ירושלים תשס"ג, עמ' קז-קט (על שואת יהדות אירופה). ולאחרונה: ר"מ ברויאר, 'גם הרצל היה ציוני', **נקודה** 277, תשס"ה, עמ' 17-23 (על הציונות החילונית).